

Expedicions pirinenques durant la Guerra Civil. Vivències del meu besavi

Treball de recerca
Joan Jubany Mulet
Tutor: Oriol Font Cot
2n A
IES Damià Campeny
Curs 2021-2022

RESUMEN

Enmarcado en el ámbito de la historiografía de la Guerra Civil Española, el presente trabajo documenta, contrasta y analiza el diario de campaña escrito por mi bisabuelo, Joan Jubany Pera, durante su participación en el conflicto. Más concretamente, este trabajo se centra en el viaje que realizó a fines de 1937 hasta la frontera con Andorra, con la finalidad de huir del bando republicano debido a la persecución religiosa acaecida durante la pugna.

Para ello, en este trabajo he realizado una labor de documentación exhaustiva del contenido del diario, contrastando los sucesos que se narran con diversas fuentes bibliográficas referentes a la Guerra Civil. Además de esta labor, he reconstruido el mismo recorrido que mi bisabuelo siguió en 1937, documentando todo aquello relacionado con el contenido del diario que he considerado remarcable. A partir de los datos obtenidos, he confeccionado un mapa preciso del recorrido que siguió, así como una tabla en la que aparecen los principales sitios de interés de la ya mencionada ruta.

ABSTRACT

Within the context of the historiography of the Spanish Civil War, the following project documents, contrasts and analyzes the diary kept by my great-grandfather, Joan Jubany Pera, during his participation in the conflict. More precisely, this project centers on the trip he made to the Andorran border at the end of 1937, with the intention of fleeing from the republican side due to the religious persecution that took place during the war.

To accomplish this, I have done thorough documentation of the contents of the diary, contrasting the recounted happenings with different bibliographic sources regarding the Civil War. In addition to this work, I have reconstructed the same route my great-grandfather followed in 1937, documenting everything in relation to the contents of the diary that I considered needed highlighting. From the acquired data, I have created a precise map of the route he followed, as well as a table where the main points of interest of the aforementioned route appear.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ.....	5
1.1. Motivacions.....	5
1.2. Objectius.....	6
1.3. Metodologia.....	6
1.4. Dificultats i limitacions.....	6
1.5. Agraïments.....	7
2. MARC TEÒRIC.....	8
2.1. Inestabilitat política durant la Segona República.....	8
2.1.1. Canvis de govern constants.....	9
Bienni progressista	
Bienni negre	
El Front Popular	
2.1.2. Indicis d'una conspiració.....	12
Antecedents i preparatius	
El govern impassible i la reacció obrera	
2.2. Complot militar, del cop d'estat a la Guerra Civil.....	14
2.2.1. L'aixecament faccions de juliol de 1936.....	14
La insurrecció a Espanya	
La insurrecció a Catalunya	
La insurrecció a Mataró	
2.2.2. Evolució de la rereguarda republicana.....	19
La revolució i els revolucionaris	
La persecució religiosa	
2.2.3. Evolució militar del bàndol sollevant.....	23
El Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat	
3. ESTUDI DE LA TRAVESSA.....	25
3.1. Breu biografia del meu besavi.....	25
3.2. Diari de campanya.....	26
3.3. Documentació del trajecte.....	29
3.3.1. Vivències prèvies, motius i causes.....	29
Infància i adolescència	
19 de juliol de 1936	
20 de juliol, crema de convents	
Ocultació d'objectes religiosos	

Instrucció, quintes i opinions de casa	
3.3.2.	Mataró - Barcelona i estada al Carrer València núm. 184..... 33
3.3.3.	Barcelona - Navès i estada a Torrecanuda..... 34
3.3.4.	Travessia pirinenca.....36
3.3.5.	D'Andorra a Hendaia, França i l'Espanya Franquista..... 38
3.4.	Esquema del viatge..... 39
3.5.	Reconstrucció del recorregut..... 40
3.5.1.	Primer tram del viatge..... 40
3.5.2.	Les masies de Navès..... 41
3.5.3.	Travessa de la Busa..... 42
3.5.4.	Travessa del Cadí i camí fins a Andorra..... 42
3.6.	Taula i mapa del recorregut..... 43
4.	CONCLUSIONS..... 51
4.1.	Diaris personals dels combatents com a font d'estudi complementària de la Guerra Civil Espanyola..... 52
4.2.	Vies obertes d'investigació per continuar la recerca..... 52
5.	BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA..... 53
6.	RELACIÓ D'IMATGES..... 56
ANNEXOS..... 57	
Annex I: Fotografies	
Annex II: Llibreta 1 (fragment)	
Annex III: Llibreta 2	

1. INTRODUCCIÓ

Quan vaig haver d'escollir el tema a tractar en el meu treball de recerca, vaig buscar-ne un que em toqués de prop. Sabia l'àmbit en què volia moure'm, però no tenia massa idea sobre què podria trobar que d'alguna manera em fes sentir-m'hi connectat i m'intrigués prou per a dedicar-li tantes hores d'estudi.

Llavors vaig descobrir que el meu besavi, en Joan Jubany i Pera, va lluitar a la Guerra Civil Espanyola amb el Terç de Requetès Nostra Senyora de Montserrat, i que per fer-ho va haver de travessar els Pirineus fins a Andorra. No només això, a sobre havia escrit un diari relatant les seves vivències al front i totes les peripècies i obstacles a l'hora d'arribar fins a la frontera. Per tot plegat, vaig tenir clar sobre què tractaria el meu treball de recerca.

Concretament tinc pensat centrar-me en aquest últim aspecte: el viatge des de Mataró fins a la frontera amb Andorra i totes les seves implicacions. M'agradaria haver abastat un major ventall d'aspectes amb aquesta recerca, però he hagut d'acotar el tema en funció del temps i els recursos disponibles en un treball de segon de batxillerat. Més endavant, tenint una font primària inèdita i de gran valor com és el diari del meu besavi, tinc pensat que podria donar continuïtat a la recerca, tant aprofundint més en l'àmbit tractat en aquest treball com expandint-la a la resta de successos narrats al diari.

1.1. Motivacions

A l'hora d'escollir aquest tema, allò que més m'ha motivat ha estat apropar-me més a la història meu besavi, que desconeixia fins en aquest moment. Fent-ho, trobo que estic aportant el meu gra de sorra a poder conservar viva la història de la meva família. A més, hi ha hagut altres motius que m'han dut a decantar-m'hi:

- El meu tutor, l'Oriol, m'ha motivat molt a indagar en aquest tema, i m'ha fet veure que, amb una font així, aquesta recerca pot acabar donant molt de si.
- Sent una història inèdita, en documentar-la he tingut l'oportunitat d'aportar informació nova a la historiografia de l'èxode català a través dels Pirineus durant la Guerra Civil.
- En un futur m'agradaria dedicar-me a algun àmbit relacionat amb l'estudi de la història, i un treball com aquest ha estat una bona forma d'iniciar-m'hi.

1.2. Objectius

Com a objectiu principal en aquest treball em proposo documentar el viatge que seguí el meu besavi l'any 1937 en la seva fugida a través de la frontera.

Partint d'aquesta base, m'agradaria poder indagar en les xarxes d'evasió que permeteren tant aquesta fugida com la de molts catalans fins a Andorra i França. Per fer-ho voldria ubicar els indrets per on passà l'expedició, que serviren d'infraestructura sobre la qual es mobilitzaren aquestes xarxes clandestines.

1.3. Metodologia

En la confecció d'aquest treball he emprat els següents mètodes d'investigació i estudi:

Per a la redacció del marc teòric, que de fet és la base per a poder començar la meua recerca, he realitzat un ampli treball bibliogràfic, contrastant diverses fonts publicades per sintetitzar la informació necessària.

Quant al treball de recerca pròpiament dit, hi ha hagut una feina notable de tractament de dades, en què he hagut d'ordenar i filtrar molta informació provinent de diverses fonts, primàries i bibliogràfiques, que m'han servit per contrastar la narració del meu besavi amb altres versions dels esdeveniments.

A més, en la reconstrucció del recorregut he dut a terme treball de camp adicional de diversa mena mentre refeia el viatge del meu besavi; així, he documentat totes les troballes que he pogut fer, com també he refet el seu trajecte, fotografiant tot allò que m'ha semblat rellevant.

1.4. Dificultats i limitacions

La primera dificultat amb què em vaig trobar va ser haver de delimitar i acotar el tema que tractaria en el treball. Ha estat una difícil decisió centrar la recerca en el viatge inicial del meu besavi fins a la frontera, sobretot tenint en compte que al seu diari narra moltes vivències, no només d'aquest viatge sinó també del front de batalla, d'on relata històries que m'han semblat d'allò més interessants.

Així i tot, la principal limitació, que ha afectat en gran manera l'assoliment dels meus objectius, ha estat la impossibilitat de contactar amb familiars o descendents dels companys de viatge del meu besavi. Tot i haver realitzat una recerca exhaustiva, no he pogut contactar amb ningú que m'hagi permès contrastar la seva història a partir de cap testimoni familiar.

En el cas d'Isidre Dangla he estat incapaç de trobar cap descendent directe seu. En el cas de Joan Manté vaig trobar un nebot seu però no coneixia en detall la història del seu tiet, ni de com aquest va arribar fins a la frontera.

1.5. Agraïments

Vull agrair a les següents persones l'ajuda que m'han donat per poder dur a terme aquest treball de recerca:

El meu tutor, Josep Oriol Font Cot

El meu pare, Joan Jubany i Lorente

El meu avi, Joan Jubany Itxart

La meva tieta-cosina, Gemma Xarles i Jubany

En Xavier Dangla i en Blai Manté

I en especial vull agrair el seu ajut a la meva besàvia Elena, que en pau descansi, a qui dedico aquest treball. Al fer-lo he pogut conèixer una part de la seva vida, així com la del meu besavi, que d'altra manera no hauria conegut mai.

2. MARC TEÒRIC¹

Amb el marc teòric del treball pretenc contextualitzar els fets sobre els quals centraré el meu estudi; per fer-ho, aquesta serà una explicació sintètica dels esdeveniments anteriors i coetanis al contingut del diari. Se centrarà en l'evolució de la Guerra Civil Espanyola, més concretament en la vida a la rereguarda republicana i en el Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat. A mode d'introducció tractaré breument de l'etapa anterior, la Segona República, per entendre amb detall les causes darrere el conflicte.

2.1. Inestabilitat política durant la Segona República

El 14 d'abril de 1931, dos dies després de la victòria d'una coalició de socialistes i republicans moderats a les eleccions municipals de les principals ciutats del país, es va proclamar la Segona República Espanyola. Tothom entengué les eleccions com un referèndum sobre la monarquia; és per això que, en saber-ne el resultat, el rei Alfons XIII fugí a l'estranger, mentre que les classes populars reberen una república de braços oberts.

Tal com ho explica Preston, *“La Llegada de la Segunda República significó una amenaza para los miembros más privilegiados de la sociedad y despertó esperanzas desmesuradas entre los más humildes”* (1999: 33). Amb el nou règim, per primer cop a Espanya es posava en dubte l'ordre social establert. Abans de 1931 el poder econòmic, polític i social sempre havia estat en mans d'unes mateixes elits d'industrials i terratinents, però per primer cop aquest es veié amenaçat amb projectes de regulacions laborals i reformes agràries. Per tant calia esperar una ferma resistència per part d'aquells que fins llavors havien tingut el poder a les seves mans, que pretendrien mantenir-lo a tot preu.

Al principi la República es va consolidar perquè es va trobar amb una dreta temporalment desorganitzada, que a més va desestimar donar suport a una intervenció autoritària a causa de la recent dictadura del general Primo de Rivera. Tot i això, res no va aturar els sectors reaccionaris, frontalment adversos al règim, de conspirar per enderrocar-la. No cal oblidar, a més, que aquests comptaven amb el suport tant de l'església com de l'exèrcit. Per tot plegat, la República tenia els dies comptats.

¹ Es pot consultar la descripció i l'origen de les imatges incloses en aquest apartat a la relació d'imatges.

2.1.1. Canvis de govern constants

Segons s'establiria posteriorment a la constitució de 1931, el congrés dels diputats es renovaria cada quatre anys. Ara bé, quan ens fixem en les legislacions que hi hagué trobem amb dos governs interromputs, als que ens referim com a Bienni progressista i Bienni negre —també anomenat Bienni conservador— i a un últim, efímer, del Front Popular. Així doncs, tot i que es pretenia que fos estable i perdurés, la Segona República fou una etapa volàtil, plena de contradiccions que contribuïren a la seva creixent inestabilitat.

Bienni progressista

Un cop el rei hagué abandonat el país, fou el nou govern provisional que assumí el poder. La seva composició s'havia aprovat amb anterioritat, quan les organitzacions opositores al rei Alfons es reuniren durant l'anomenat Pacte de Sant Sebastià.² Allí es decidí que el govern estaria format per una àmplia coalició de forces republicanes, tant progressistes com moderades. L'objectiu últim d'aquest govern era redactar la nova constitució, i tot i que hi ha qui el considera una etapa diferenciada, gran part dels historiadors l'integra en el Bienni progressista, ja que durant aquesta etapa es van promulgar les primeres reformes.

Un cop constituït, i presidit per Niceto Alcalá-Zamora, la primera tasca del govern provisional fou convocar eleccions a corts constituents. Abans, però, hagué de batre's amb una nació a la vora del col·lapse. Els principals problemes que es van atendre foren:

- Les pèssimes condicions al camp, agreujades per la sequera de 1930-1931. Es van impulsar diverses reformes amb les quals van rebaixar-se les tensions amb els sindicats a les zones rurals, aplanant el camí per una esdevenidora reforma agrària.³
- Les tensions amb la Generalitat de Catalunya, que amb Macià al capdavant havia declarat unilateralment la República Catalana. Després d'unes breus negociacions, aquesta cedí en pro de l'aprovació d'un estatut d'autonomia.

Imatge 1

² Sobre la trobada: SANTOS, J. (2009), *La constitución de 1931*, Madrid, Lustel editorial. pp 129-130.

³ DUCH, M (2008), *La II República española: perspectivas interdisciplinàries en el seu 75è aniversari*, Tarragona, Publicacions Universitat Rovira i Virgili. pp 135-136.

- La creixent violència als carrers, de caràcter majoritàriament anarquitzant. Els seus actes es caracteritzaren per la permissivitat amb la crema de convents (especialment notables el maig de 1931), i junt amb la desmotivada reacció del govern contribuïren a propiciar l'enemistat entre l'església i la república.

Un cop endreçats —i en major o menor mesura solucionats— aquests afers de caràcter urgent, el juny de 1931 es convocaren eleccions generals a corts constituents. Hi hagué una majoria absoluta de la Coalició Republicana-Socialista, i aquesta donà continuïtat a la línia política iniciada amb el govern provisional. Durant els mesos següents les vagues i la violència obrera van continuar augmentant. Sovint de mans de la CNT (Confederació Nacional del Treball), el principal sindicat anarquista a Espanya aleshores, les mobilitzacions van acabar duent al xoc amb l'estat, el qual acabà fent-se palès amb enfrontaments entre policies i manifestants. Prop del clímax d'aquesta agitació es comença a redactar la nova constitució, i després de mesos de debat a les corts, s'aprova el 9 de desembre de 1931.

Al setembre es farà oficial l'estatut d'autonomia català i s'aprovarà la definitiva —tot i que mancada de recursos— llei de reforma agrària.⁴ Davant la ineficàcia en molts casos d'aquesta llei es viuran enfrontaments cruentos a les zones rurals amb les forces de l'ordre. A partir d'aleshores comença la decadència del govern progressista que, sobrepassat per la situació, començarà a perdre el suport de les masses populars.

Paral·lelament, la dreta es reorganitza sota l'emergent CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes) i guanya forces gràcies al suport de les classes altes i mitjanes, especialment rurals, escèptiques amb les reformes. La CEDA aprofitarà qualsevol situació per torpedinar la ja complicada situació, i en última instància, a finals d'any, el fragmentat i vençut govern progressista es veurà obligat a convocar eleccions generals.

Bienni negre

Les eleccions generals de novembre de 1933 aquest cop les guanya la coalició de dretes encapçalada per la CEDA, i forma un nou govern conservador contrari a les polítiques anteriors. Durant aquesta etapa es posa fre a les reformes començades amb el primer govern: s'atura tot avenç en la reforma agrària, es cessen ajuntaments progressistes i es reprimeix amb força qualsevol acte polític de l'esquerra.

⁴ Vegis *Llei relativa a la reforma agrària*, Gaceta de Madrid (Boletín Oficial del Estado) núm 265 del 21 de gener de 1932.

Durant els dos anys següents es viu una gran polarització en l'espectre polític. La dreta s'apropa al feixisme de Hitler i Mussolini amb la creació de grups com la Falange o les JONS (Juntas d'Ofensiva Nacional-Sindicalista), mentre que l'esquerra, per la seva banda, pren una retòrica revolucionària. Aquesta radicalització començarà a veure's reflectida als carrers amb enfrontaments violents que aniran en augment durant tot el període.

Al llarg de 1934 s'aniran acumulant tensions entre el govern i els sectors obrers i nacionalistes catalans i finalment culminaran en la revolta d'octubre. Durant aquest episodi es viuen dos esdeveniments notables: la declaració unilateral de l'Estat Català dins la República Federal Espanyola, de mans del president Companys i la vaga general revolucionària, majoritàriament fallida però amb un nucli de resistència entre el proletariat miner d'Astúries. Aquests dos fets van acompanyats d'una forta repressió per part de l'estat, que sense contemplacions envia l'exèrcit a sufocar els conflictes. El moviment catalanista queda molt debilitat a causa de la suspensió de l'estatut d'autonomia i la Generalitat. D'altra banda, l'esquerra canvia d'estratègia i es reagrupa en un embrionari Front Popular.

L'any següent la CEDA guanya influència sobre el govern i parasita l'administració d'elements reaccionaris.⁵ Finalment, però, moltes de les seves pràctiques fraudulentas comporten una important degradació de l'opinió pública sobre el govern i l'octubre de 1935 el conegut com a *escàndol de l'estraperlo*⁶ no deixa més remei a Alcalá-Zamora que instar que es convoquin eleccions de nou.

El Front Popular

Imatge 2

Aquesta és, sens dubte, l'etapa més convulsa de la República. Les eleccions de febrer del 36 donen per guanyadors el Front Popular, una coalició d'esquerres que abasta des del PCE (Partit Comunista d'Espanya) fins a les esquerres petitburgeses nacionalistes, com ara ERC (Esquerra Republicana de Catalunya), juntament amb la resta de partits progressistes. El seu programa era de caràcter moderat,⁷ ja que els partits obrers —guiats en part per la por a la destrucció del règim que s'intuïa amb l'anterior govern— cedeixen àmpliament en les seves demandes

⁵ Vegis 3.1.2 Indicis d'una conspiració - Antecedents i preparatius.

⁶ TOWNSON, N (2000), *La ruptura de un consenso: los escándalos «Straperlo» y «Tayá»*, Madrid, Publicaciones UNED.

⁷ Vegis *Programa electoral del Front Popular*, El Socialista núm 8.034 del 16 de gener de 1936.

revolucionàries. Tanmateix, la seva victòria fa escampar el pànic més absolut entre les classes altes, que veuen imminent una revolució bolxevic a Espanya.

Durant la seva efímera extensió, el govern del Front Popular bolca tots els seus esforços en reprendre les reformes iniciades amb el Bienni progressista. Primerament declara l'amnistia de tots els presos polítics empresonats des de 1933, i en els mesos següents reprèn la reforma agrària, aquest cop de forma més accelerada, restitueix els ajuntaments suspesos durant la legislació anterior i restableix la Generalitat i l'estatut autonòmic català.

D'altra banda, ha de combatre la incessant amenaça reaccionària, ja que topa amb una gran hostilitat tant per part de l'exèrcit com de l'òrbita feixista i tradicionalista. Un obstruccionista Niceto Alcalá-Zamora és destituït i substituït per Azaña a causa de la seva reticència a formar govern amb les forces progressistes victorioses. Mentrestant, la violència política als carrers es converteix en el pa de cada dia i els sindicats obrers arriben a un estat de mobilització constant. La situació es fa insostenible i —en part propiciat pels mateixos enemics de la República— es genera el clima perfecte per justificar una intervenció militar.

2.1.2. Indicis d'una conspiració

Cal que ens remuntem més enrere, emperò, si volem entendre d'on surt tota la infraestructura colpista que culminarà amb la insurrecció del 17, 18 i 19 de juliol de 1936. Els plans, les eines i els impulsors del complot contra el règim s'inicien ja en els seus primers mesos.

Antecedents i preparatius

Tot i que amb la proclamació de la República la dreta queda parcialment desmantellada, diversos grups monàrquics comencen a cercar aristòcrates i militars afins a la causa. Els primers passos que emprenen, però, no són gaire afortunats: tant la transparència que mantenen amb les seves intencions com la poca discreció de les seves reunions condueixen a nombroses detencions i una àmplia desarticulació de la trama colpista. Així i tot, molts dels seus impulsors són perseverants i, amb el suport d'un fort catolicisme militant animat en part gràcies a la inconsistent resposta del govern davant la problemàtica religiosa, mantindran aquest cicle de complots i detencions durant tot el Bienni progressista.⁸

El primer intent de cop d'estat més ampli i ben organitzat no succeirà fins al 10 d'agost de 1932 amb la *Sanjurjada*. Aquesta vegada l'acció no prové exclusivament de les forces

⁸ GONZÁLEZ, E. (2011), "*Las opciones subversivas de las derechas antirrepublicanas, 1931-1932*", *Contrarrevolucionarios, radicalización de las derechas en la Segunda República, 1931-1936*, Madrid, Alianza Editorial. pp 27-80

monàrquiques, marginals. Amplis sectors de l'exèrcit, indignats amb les reformes d'Azaña, juntament amb el beneplàcit dels republicans moderats —el mateix Lerroux era coneixedor de la conspiració— s'hi sumen i prenen la iniciativa. No hi ha consens en les implicacions que hauria tingut el cop, ja que els seus integrants eren molt heterogenis i, per tant, tenien objectius diversos. Tant se val, car aquest fallà estrepitosament.⁹ Això dona una falsa sensació de seguretat al govern, mentre que comporta un abans i un després en les tàctiques de la reacció, que, a partir d'aquesta experiència, optarà per una millor preparació abans d'actuar.

Durant el Bienni negre la trama colpista queda latent, tot i que no inactiva. Aprofita la predisposició del nou govern per solidificar el complot:

- Amb l'excusa de diverses reformes, l'exèrcit queda totalment parasitat d'elements colpistes. Els generals fidels a la República són apartats i substituïts per altres d'afins a la causa antirepublicana, com Franco, Goded o Fanjul.
- Les ja versades organitzacions monàrquiques i els novells grups feixistes aprofiten aquesta etapa per professionalitzar-se i estructurar-se a imatge i semblança dels *camises negres* italians o les SA alemanyes. És en aquest període que el requetè cobra importància i esdevé de forma definitiva l'eix vertebrador del moviment carlí —d'especial rellevància en l'àmbit d'aquest estudi— durant la Guerra Civil.
- Els conspiradors acumulen capital amb l'extens finançament que els proporciona l'aristocràcia i l'alta burgesia espanyola. Ara, amb més recursos i temps, abasteixen d'armes als seus adeptes, s'arrelen en l'administració civil i guanyen el control de diversos sectors estratègics.

Gràcies a tots aquests factors la insurrecció militar del 17, 18 i 19 de juliol de 1936 tingué la coordinació, la magnitud i els suports necessaris que li permeteren solidificar-se i acabar definitivament amb la Segona República Espanyola.

Imatge 3

⁹ PRESTON, P (1999), *La guerra civil española*, Londres, Fontana Press, p. 339

El govern impassible i la reacció obrera

Amb l'arribada al govern del Front Popular, les alarmes es disparen entre els cercles conspiratius. Temorosos de la deriva que aquest podria prendre, i amb l'excusa d'evitar la revolució comunista, els plans per efectuar una acció militar contra el règim van ultimar-se en temps rècord. Aquest cop amb més preparació, els colpistes havien après la lliçó de la *Sanjurjada* i van contemplar una planificació conjunta tant de militars afins a la causa com dels diversos grups paramilitars de la dreta, en especial carlins i falangistes.

Tot i les nombroses advertències que rebé el govern sobre la conspiració que es forjava dins les files de l'exèrcit, i sobre el perill que aquesta podria comportar, les mesures que es prengueren foren insuficients i tardanes. Alguns generals sospitosos van ser enviats lluny de punts estratègics, com Franco, Goded o Mola (director aleshores de la conspiració), però no es va arribar a desmantellar, ni de bon tros, la xarxa que aquests havien urdit, aquest cop molt més estesa entre l'alt comandament militar. Es van obviar nombrosos indicis de la imminència del cop i, fins i tot quan ja s'hagué iniciat, s'intentaren fútils negociacions amb els rebels i es denotà una total ineficàcia a l'hora de mantenir l'exèrcit fidel a la República.

Davant d'aquesta situació, el moviment obrer, en estat d'alerta des de feia mesos a causa de l'anàrquica situació als carrers, i veient a venir l'enfrontament, va intentar inútilment de persuadir el govern per armar al poble. En veure la nul·la reacció del poder central, els principals sindicats i partits obrers, amb especial èxit a Catalunya, van començar a abastir-se d'armes a còpia d'assaltar casernes i comissaries. També amb intencions similars, començaren a preparar les masses obreres per una imminent vaga general a l'estil de la del 10 d'agost de 1932, que serví llavors per aturar la rebel·lió.

2.2. Complot militar, del cop d'estat a la guerra civil

2.2.1. L'alçament facciós de juliol de 1936

Finalment, la insurrecció militar que s'havia estat coent des de feia mesos acabà duent-se a terme entre el 17, 18 i 19 de juliol de 1936. Els militars compromesos amb la revolta creien que el cop no podia fallar i que seria contundent i breu. No fou així. Acabà desembocant en una guerra civil cruenta i fratricida que duraria tres anys i suposaria la fi de la Segona República i el començament d'una llarga dictadura militar.

La insurrecció a Espanya

El moment previst per efectuar el sollevament militar en la totalitat de l'estat espanyol era la matinada del diumenge 19 de juliol. Al Marroc, tanmateix, l'acció s'hagué d'avançar a la tarda del 17 per evitar que es descobrís el complot.¹⁰ Amb Franco al capdavant, que arribaria clandestinament des de les Illes Canàries la matinada del 19,¹¹ la insurrecció al Marroc fou tot un èxit, i pràcticament la totalitat de l'exèrcit d'Àfrica (peça clau del pla a causa de la seva experiència i veterania) quedà a la seva disposició.

Aquest prolegomen fou acompanyat —aquest cop sí, a la matinada del dia 19— de la consegüent insurrecció a l'Espanya continental. Sorpren que, si bé advertit de la preocupant situació al Rif, el govern restà impassible, esperant que aquest seria un fet aïllat i amb prou feines hauria de mobilitzar-se per sufocar-lo, igual que durant l'agost de 1932. Aquestes esperances s'esfumaren el 19 de juliol davant la confirmació que l'aixecament havia estat secundat a Sevilla, Cadis, Granada i Còrdova la nit anterior, i que s'estava estenent arreu. Davant la situació desesperant, el govern optà en una primera instància per una política conciliadora, intentant diverses voltes de negociar amb els colpistes. Sense èxit.¹² Quant a l'exèrcit, s'optà per l'alliberament d'obediències dels soldats rasos, mesura que resultà contraproductiu, ja que dugué a la deserció generalitzada de les tropes fidels a la República, en contraposició a una total indiferència amb què topà entre les files colpistes.

A trets generals la insurrecció va triomfar a les zones tradicionalment conservadores i rurals, com són Galícia, Castella, Lleó, Navarra i l'oest d'Aragó, amb l'afegit del Marroc, les Canàries i les Balears (amb l'excepció de Menorca). Per altra banda, fallà en l'àmbit urbà i les zones industrials, amb una major presència obrera, com són Catalunya, el País Valencià, Madrid, el País Basc i Astúries, l'Aragó est i gran part d'Andalusia, d'una remarcable combativitat per part dels camperols i jornalers organitzats. Cal remarcar, a més, que les circumstàncies locals jugaren un rol clau en l'assoliment o la desfeta del cop arreu. A cada municipi factors com el partit polític en el poder, la presència sindical o simplement les relacions i enfrontaments personals entre diverses personalitats importants esdevingué un tret decisiu en l'evolució de la jornada. Un altre factor clau, i que seria d'especial rellevància en el cas de Barcelona, fou el posicionament tant de la Guàrdia d'Assalt, que es

¹⁰ VIÑAS, Á *et. al.* (2012), *En el combate por la historia*, Barcelona, Ediciones Pasado y Presente, pp 191-193.

¹¹ VIÑAS, Á (2018), "El famoso vuelo del Dragon Rapide: su necesario encuadramiento", *angelvinas.es*, <https://www.angelvinas.es/?p=1391>

¹² VIÑAS, Á *et. al.* (2012), "La sublevación en Andalucía y la reacción gubernamental", *En el combate por la historia*, Barcelona, Ediciones Pasado y Presente, pp 196-200

mantingué majoritàriament fidel a la República, com de la Guàrdia Civil, més dividida a l'hora d'actuar segons les diferents realitats locals.

En el transcurs del dia 19 les posicions insurrectes i republicanes van acabar de definir-se i, a mesura que el dia avançava, la situació era pitjor per al règim i la comparació de forces més desigual. Després de reiterats intents de diàleg i després d'haver dinamitat el reduït exèrcit amb què comptava, el govern no tingué més opció que, ja a destemps —i en molts casos massa tard— armar al poble. Els dies següents, aprofitant la resposta caòtica i en bona part ineficaç del règim, els sollevats començaren a mobilitzar-se: les tropes d'Àfrica arribaren a la península i suposaren un notable hàndicap que permeté als rebels unificar els fronts, inclosos els seus enclavaments andalusos. En les setmanes següents, els fronts s'estabilitzaren de forma inexorable, i en aquesta lluita inicial els combatents d'ambdós bàndols s'adonaren que el conflicte no tindria un final ni fàcil ni ràpid. Acabava de començar la Guerra Civil.

Imatge 4

La insurrecció a Catalunya

A tot Catalunya l'aixecament facciós contra la República fracassà, tot i que realment aquesta desfeta fou conseqüència directa de la victòria de les forces lleials a Barcelona. La resta del territori caigué rendit durant les hores següents, davant la manca total de recorregut que la seva revolta podria tenir sense comptar amb el suport necessari de la capital.

El govern de la Generalitat, previsor, estava molt més ben preparat que no pas el govern central per fer front a una situació d'aquesta magnitud. Després de conèixer les notícies provinents del protectorat marroquí, el president Companys es reuní amb els caps de les diverses forces d'ordre amb la finalitat d'organitzar un pla de contingència davant una rebel·lió més que probable de l'exèrcit, a fi de combatre-la. Per la seva banda, els sindicats i partits obrers feia dies que es trobaven en estat d'alarma, preparats amb les poques armes de què disposaven i a l'aguait dels moviments a les diverses casernes militars.

La matinada del dia 19 s'efectuà la mobilització dels regiments i brigades d'infanteria, cavalleria i artilleria d'arreu de la ciutat adeptes a la revolta, que eren la majoria. La Guàrdia Civil, la Guàrdia d'Assalt i els Mossos d'Esquadra reaccionaren a l'instant i prengueren posicions defensives, a les quals se sumaren les milícies obreres, que també se subordinaren a les ordres de la Generalitat. Durant les primeres hores de la jornada, les forces rebels avançaren segons tenien planejat i ocuparen els indrets clau de la ciutat, com ara la Plaça d'Espanya, la Plaça de la Universitat i la Plaça de Catalunya. Per fer-ho empraren l'engany a consciència quan ho cregueren necessari i prengueren moltes posicions a traïció, fent creure que venien en defensa de la República. No els fou comesa senzilla, però, ja que en la seva processó des de les casernes toparen en reiterades ocasions amb les forces de la

Imatge 5

Generalitat, les quals oposaren ferma resistència, i també patiren foc constant des de terrasses i balcons provinent de civils i milicians compromesos a posar fi al cop militar.

Entrada ja la tarda s'invertiren els papers, i els facciosos, que havien estat a l'ofensiva fins llavors, es toparen amb una resistència aclaparadora i creixent, que acabà per sobrepassar-los. Primer es recuperaren les places sota control dels sollevats, després els edificis clau com la Telefònica o la Universitat entre d'altres, i per últim s'assetjaren les casernes militars, últim reducte de la reacció a la ciutat, amb l'ajut incansable de l'aviació, fidel a la República en tot moment. Fou en el context d'aquesta fatal desfeta dels militars sediciosos que el general Goded, provinent de les Illes Balears, arribà a Barcelona per capitanejar la revolta. Tan bon punt ho fa es dirigeix a la Comandància general de la IV Divisió Orgànica, i allí es reuneix amb el seu estat major per valorar la situació. Poca cosa pot fer, atès el reduït marge de maniobra de què disposa, i poc després d'arribar comença l'assetjament de

l'edifici per part de les forces lleials. Goded es veu sobrepassat i no té més opció que hissar bandera blanca.^{13 14}

D'aquesta forma queda sufocada la insurrecció militar a Barcelona, i el general Manuel Goded és dut al Palau de la Generalitat, on el president Companys l'insta a dirigir-se als seus companys d'armes, als quals, en un missatge de ràdio, demana que deposin el foc i es rendeixin. Seguint aquests esdeveniments, la resta de regiments, brigades i guarnicions participants de l'alçament a Catalunya es rendeixen durant el transcurs de la jornada, i a la totalitat del Principat la insurrecció és repel·lida.

La insurrecció a Mataró¹⁵

A Mataró els successos del 19 de juliol de 1936 estan estretament lligats a la jornada viscuda a Barcelona. Menys comunicada que la capital catalana, a la localitat maresmenca les notícies no arribaren ni amb tanta freqüència ni amb tanta claredat, així que la gent rasa no estava tan preocupada amb els successos que es rumorejava estaven passant al Marroc aquells dies.

La nit anterior un comitè de la CNT-FAI presidit per Joan Peiró s'apropà a l'ajuntament, temerós d'una possible revolta militar, per idear un pla conjunt per la defensa de la ciutat. Aquest fou desestimat a causa de l'evident desavantatge que tindrien davant el regiment present a la ciutat, més nombrós, més ben armat i amb molta més experiència en combat. Tot i això, les forces de l'ordre local efectuaren registres a la recerca d'armes en locals carlins i cases d'individus vinculats al tradicionalisme, i també a la rectoria de Santa Maria.

Prop de les 8 del matí, seguint les directrius de Goded, se sollevà el Regiment d'Artilleria Lleugera núm. 8, de guarnició a Mataró, sota les ordres del comandant Álvarez-Buhilla. Per tal de convèncer la tropa que participés en l'acció que es duria a terme, fet que diverses fonts locals han corroborat, el comandant Alvarez-Buhilla enganyà als soldats amb arengues republicanes, fent-los creure que sortien a defensar la integritat del règim. Poc els durà l'enganyifa, ja que després d'haver ocupat la Riera i la Plaça de Santa Anna, el poble

¹³ TARRADELLES, J (2008), "*Catalunya aixafa l'alçament facciós*", *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions Dau, pp 45-64.

¹⁴ Una visió cartogràfica del conflicte: HURTADO, V *et. al.* (2010), "*Cop d'Estat*", *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions Dau, pp 42-85.

¹⁵ Per redactar aquest apartat m'he servit de l'informació recollida tant per Margarida Colomer (COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat), com per Joan Giménez (GIMÉNEZ, J (2018), *Mataró 1936-1945, de la revolució a la repressió*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat) sobre la diada.

mataroní els rebé a crits, indignat davant l'ocupació militar de la ciutat. Quan l'escamot militar arribà a l'ajuntament declarà l'estat de guerra i l'alcalde Salvador Cruixent, d'Esquerra Republicana, es retirà de l'edifici sense oferir resistència, no sense abans manifestar la seva total oposició a les accions que s'estaven duent a terme, remarcant-ne el caràcter il·legal. La resta de la jornada esdevingué sense massa incidents, tret de comptades aglomeracions a la Riera degudament dissoltes pels soldats. No hi hagué cap víctima ni cap ferit en la presa de la ciutat. No es va disparar ni un sol tret.

Tan bon punt es conegué la rendició del general Goded a Barcelona, l'alcalde tornà a l'ajuntament i demanà ajuda a la Comandància de carrabiners d'Arenys de Mar, que poc després arribà a la ciutat. Vista la situació, l'alcalde, ara amb el suport tant dels carrabiners com de la població civil mataronina, parlamentà amb el cap dels militars, que, davant la nova situació desfavorable, acceptà que seria millor tornar a la caserna. Per assegurar-ne la integritat, el mateix Salvador Cruixent hi acompanyà el regiment facciós. La processó fou seguida per una multitud hostil de mataronins que escridassaven i increpaven els soldats al crit de "Traïdors!". Finalment, el cap de carrabiners s'ocupà de negociar amb els militars acorralats, el quals ja a les 11 de la nit acceptaren la seva derrota. Els oficials quedaren captius; la tropa, llicenciada.

Posteriorment gran part dels oficials participants de la revolta a Mataró van ser processats en un judici popular. La gran majoria de caps foren declarats culpables i condemnats a mort, acusats de ser plenament coneixedors de les conseqüències que podien haver tingut els seus actes. Hi hagué una gran quantitat de testimonis, molts dels quals demanaren clemència envers els acusats al·legant que en altres ocasions s'havien portat bé amb el poble mataroní; fins i tot un article aparegut al diari *Llibertat* es pronuncià en favor de la commutació de la pena de mort per una de cadena perpètua. Tot plegat fou endebades, atès que, amb comptades excepcions, s'aplicà la pena capital.¹⁶

2.2.2. Evolució de la rereguarda republicana

En els mesos que segueixen al *pronunciamiento*, durant l'estiu de 1936, alhora que es confeccionava la nova realitat bèl·lica del país, emergien dues realitats socials antagòniques a banda i banda del front. El que havia de ser un breu cop militar contra el govern progressista havia crescut precipitadament fins a esdevenir una guerra oberta de caràcter ideològic, econòmic i social entre dos bàndols diametralment oposats. Així i tot, aquests no

¹⁶ COLOMER, M (2006), "*Formació de Tribunals Populars i els judicis als militars de la caserna de Mataró*", *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp 58-72

eren ni de bon troç homogenis, ans al contrari, tant en l'un com en l'altre es gestaven divisions internes irreconciliables —val a dir que notablement majors en el si de la República— les quals s'haurien de redreçar en un moment o altre.

La revolució i els revolucionaris

Allà on se sufocà l'alçament i triomfà l'oficialitat, les conseqüències de la rebel·lió foren diverses. Per norma general, la victòria de les forces lleials havia ocorregut gràcies al suport de les masses populars. Això posava el govern en una situació complicada: als principals nuclis urbans, els obrers tingueren un paper clau en la defensa militar de la ciutat i en conseqüència en sortiren armats i enfortits. Veient-les a venir, tant el govern de Madrid com la Generalitat no tardaren a cedir àmpliament davant les demandes dels treballadors per assegurar-se la continuïtat, i així quedaren relegats a un segon pla. Durant els primers mesos de guerra el poder restà als carrers en comptes de mantenir-se en l'administració; fou del tot inèdit l'assoliment del control sindical de la producció industrial i del transport, així com de gran part de la producció agrícola catalana-aragonesa.

Imatge 6

En l'àmbit polític i econòmic s'impulsaren col·lectivitzacions generalitzades, es repartiren les terres entre els camperols, s'implementaren reduccions de jornada i millores en les condicions laborals i es crearen comitès revolucionaris i de salut pública, que en nombrosos municipis —com és el cas de Mataró¹⁷— substituïren o complementaren als ajuntaments i autoritats locals en les seves funcions. Tot i això, l'abast de la revolució fou notablement heterogeni: mentre que a Barcelona i al camp aragonès semblava que la revolució proletària hagués arribat per quedar-se; en altres zones, com el territori rural valencià, l'impacte viscut fou més reduït.¹⁸

En l'àmbit social, per contra, aquesta cara afable de la revolució no fou la que percebé un ampli ventall de sectors, més conservadors. A l'altra cara de la moneda ens trobem amb el caos i el terror prolongats, que principalment durant els dos mesos posteriors a l'inici de la guerra regnaren en territori republicà. El resultat de la llibertat total en que visqueren uns

¹⁷ COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp 109-112

¹⁸ PRESTON, P (1999), *La guerra civil española*, Londres, Fontana Press 171

obers durant dècades explotats i reprimits, fou l'explosió incontrolada de la ràbia continguda contra els seus antics opressors i explotadors. En conseqüència, les mesures preses contra mitjans i petits propietaris foren sovint desproporcionades, i molts cops fruit de la venjança i el rancor abans que no pas de l'afany de justícia popular. En definitiva, la revolució social no fou ni pacífica ni conciliadora, sinó un acarnissat conflicte de classes, en què molts abusos es justificaren sota el pretext de la justícia proletària.¹⁹

Aquesta ja controvertida justícia, inicialment descontrolada, però que amb el temps es canalitzaria cap a noves vies oficials com els judicis populars —proposats expressament amb l'objectiu d'evitar que la gent es prengués la justícia pel seu compte— acabà de desprestigiar-se del tot per culpa de les accions d'aquells que, aprofitant la seva nova posició privilegiada com a milicians, actuaren de forma egoista i es corromperen. Aquest és el cas dels episodis àmpliament documentats de l'estiu de 1936 on, per exemple, una patrulla de milicians anava d'*escorcoll* a la casa d'estiueig dels seus antics patrons durant el cap de setmana, o quan, sovint a punta de canó, aquests mateixos milicians els *expropiaven* béns i immobles per repartir-se'ls en petit comitè, o quan, sota la cortina de fum dels assassinats polítics, s'efectuaven nombrosos ajustaments de comptes personals. I tot i que hi hagué qui alcà la veu davant aitals actes, titllant-los d'indesitjables i criminals, foren prou nombrosos i prou notables que aconseguiren allunyar els sectors moderats de la causa republicana, els quals, si no hagués estat així, potser no s'haurien sentit empesos a simpatitzar amb la reacció. Així ho contà l'escriptor i líder sindical de Mataró Joan Peiró a la revista *Llibertat* el 27 d'agost de 1936:

*“Els atracadors i els lladres mai no han honrat cap revolució. Per contra, han estat sempre la deshonra de totes les revolucions. Tampoc no és cap honor per a una revolució el moment per a liquidar comptes personals que res no tenen a veure amb la revolució.”*²⁰

La persecució religiosa

El principal àmbit en què es manifestà aquesta revolució social fou l'anticlericalisme. Seguint la línia inaugurada amb la Setmana Tràgica de 1909, l'odi popular que esclatà l'estiu de 1936 —guiat pel moviment llibertari i encapçalat per la FAI— fou dirigit contra l'Església catòlica i tot allò que s'hi relacionés. Així, l'atac a l'església esdevingué l'acte simbòlic més

¹⁹ Tot plegat, aquest període queda retratat per Joan Peiró en el compendi dels seus articles publicats durant els primers anys de la Guerra Civil (PEIRÓ, J (1936), *Perill a la rereguarda*, Mataró, Edicions Llibertat).

²⁰ *Id.* p. 41

freqüent de la lluita contra la reacció i el feixisme. Aquesta persecució es materialitzà, en especial a Catalunya, en forma d'incendis i saquejos de convents, desmantellaments d'ordes religiosos i atacs contra clergues i personalitats religioses. Només a Barcelona es va matar prop de 300 membres de l'església, també es van incendiar i saquejar pràcticament tots els convents, esglésies i basíliques de la ciutat, els quals posteriorment es confiscaren i passaren a usos civils o al servei de l'esforç bèl·lic. A la resta de Catalunya —i de tot el territori lleial a la República pràcticament— els *passejs* a mitjanit o la destrucció del patrimoni religiós s'esdevingueren sovint, tant en l'àmbit urbà com en el rural.

A Mataró, com a Barcelona, hi hagué un procés similar. El 20 de juliol el convent de les Tereses estava cremant, i seguidament aquell mateix dia calaren foc als convents de clausura de les Benedictines, Caputxines, Clarisses i de la Divina Providència.²¹ També

Imatge 7

sofrien atacs notables les esglésies de Santa Maria, Sant Josep i Santa Anna, tot i que aquestes tingueren més bona sort, ja que la Generalitat intervingué a temps en un intent de protegir-les, el qual, tot i que no completament, serví perquè es pogués salvaguardar una fracció del seu patrimoni.²² Quant a les organitzacions catòliques de Mataró, aleshores hi havia a la ciutat 4 grups de joves cristians (dels

quals em sembla rellevant mencionar el grup d'avantguardistes *Renaixement*, posteriorment anomenat Sant Jordi)²³ i el Círcol Catòlic d'Obrers (de conseqüència rellevància). Totes foren desmantellades en començar la guerra i els seus principals impulsors foren empresonats o enviats al front.²⁴ Aquell mateix dia es produïren tirotejs puntuals prop de les esglésies de la ciutat i els dies posteriors s'assetjaren la basílica de Sant Sebastià i l'ermita de Sant Simó.

Així doncs, no és estrany que aquest embat contra la religió catòlica acabés esdevenint un atac al sentiment religiós de milers de catalans conservadors i tradicionalistes, o simplement creients, que se'l prengueren com a personal. La conseqüència fatal que derivà d'aquesta campanya anticlerical fou l'empenta que evocà nombrosos sectors de la societat a l'òrbita

²¹ COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 80

²² *Id.* pp. 83-86

²³ Ja que el meu besavi hi va formar part, com més endavant s'exposa en aquest treball (Vegis 5.1.1 Vivències prèvies, motius i causes - Infància i adolescència).

²⁴ *Id.* pp. 81-82

feixista i reaccionària. Així s'engrossiren les files franquistes de combatents que, en altres circumstàncies, segurament no haurien abraçat aitals ideals. És també aquesta persecució religiosa la principal causa de l'èxode català de 1936, que durant tot el conflicte veuria passar prop de 15.000 refugiats a través dels Pirineus, molts dels quals acabarien combatent en el Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat.²⁵

2.2.3. Evolució militar del bàndol sollevat

Des d'un començament una gran part de l'exèrcit regular de la República se sumà al sollevament militar i les unitats que es mantingueren fidels al règim quedaren àmpliament reduïdes en nombre a causa tant de la mala gestió del govern com de la sospita que la seva lleialtat obeïa a raons geogràfiques i no pas conviccions polítiques. El contingent facciós, doncs, estava més ben preparat per a la contesa, ja que les seves forces eren més professionalitzades i estaven més ben dotades que les improvisades milícies del bàndol republicà. És clar que al capdavant de la insurrecció hi havia el sector militar, capitanejat a partir de l'octubre de 1936 per Francisco Franco. Quedava, però, un gran buit polític a la zona franquista. Aquest buit l'ompliren les dues organitzacions radicals a les quals havia confluït tota la militància de la dreta espanyola, la Falange i els Carlins.

Les organitzacions polítiques de la reacció sabien perfectament que la seva supervivència anava lligada al sollevament militar, així que deixaren de banda les seves aparents diferències per subordinar-se conjuntament a l'exèrcit i proporcionar-li tots els suports necessaris. Això va propiciar que durant el transcurs de la guerra l'exèrcit franquista estigués molt més cohesionat que el rudimentari i sovint mal armat Exèrcit Popular. Així mateix, per assegurar una estabilitat semblant en l'àmbit social i a la rereguarda, s'aplicà una política de terror i repressió contra els dissidents. Es calcula que durant els primers dos anys de guerra es produïren prop de 150.000 execucions només a Andalusia, la xifra total d'executats pel franquisme durant la Guerra Civil s'estima en 200.000 persones, encara que segurament és major, ja que quaranta-cinc anys de dictadura franquista n'han propiciat el falsejament de les dades reals.²⁶ Aquesta purga política a la rereguarda fou duta a terme sovint per falangistes i requetès, deslliurant així els militars d'haver d'ocupar-se'n i permetent-los centrar-se al cent per cent a guanyar la guerra al front.

²⁵ RUBIÓ, J (2015), *L'Èxode Català de 1936 a través dels Pirineus*, Maçanet de la Selva, Editorial Gregal, p. 70

²⁶ PRESTON, P (1999), *La guerra civil española*, Londres, Fontana Press, pp 144-145

Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat

A Navarra, amb la guerra també esclatà un gran fervor tradicionalista, ja que aquest territori havia estat sempre el punt neuràlgic del carlisme a Espanya. A això cal sumar-hi l'arribada a partir de 1936 de catalans tradicionalistes i conservadors que fugien, a través dels Pirineus, de l'Espanya Republicana. En conseqüència, a finals d'agost de 1936 es constituí oficialment el Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat, un terç carlí format exclusivament per combatents catalans fugits del bàndol republicà.²⁷ Aquest terç és especialment rellevant perquè aglutinarà un gran percentatge de l'èxode, tant a través dels Pirineus com a través del front per part desertors de l'Exèrcit Popular.

Una situació inèdita que es produeix en aquest context és la creació de xarxes clandestines arreu del territori català amb l'únic propòsit de facilitar la fugida cap a França i Andorra a través dels Pirineus. En aquestes xarxes destaca la figura del *guia*, sovint un contrabandista que cobra pels seus serveis, però la força principal de la xarxa és el teixit de famílies que proporciona masies on s'aturen i passen la nit les expedicions.²⁸ Les xarxes d'evasió solien actuar a les comarques circumdants de Vic, així com a la Catalunya pirinenca, encara que en alguns casos tenien extensions per arribar als principals punts neuràlgics, com Barcelona o altres ciutats importants del territori.

Imatge 8

²⁷ NONELL, S (1992), *El Laureado Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat*, Barcelona, Hermandad del Tercio de Requetés de Ntra. Sra. de Montserrat, p. 132

²⁸ *Id.* p. 103

3. ESTUDI DE LA TRAVESSA

La idea darrera d'aquest treball de recerca és estudiar la Guerra Civil emprant una font primària i inèdita: el diari de campanya del meu besavi, Joan Jubany i Pera. Centraré, doncs, l'estudi a aquell àmbit que envolta els successos narrats al diari en qüestió, els quals he introduït de forma general en el marc teòric. Aquest àmbit abasta la fugida que el meu besavi feu del territori republicà per combatre amb el Terç de Montserrat. Em centraré sobretot en la relació que la seva fugida tingué amb les xarxes d'evasió que permeteren a milers de catalans escapar del Principat l'any 1936 a través dels Pirineus arran de la guerra.

3.1. Breu biografia del meu besavi

Per introduir el seu viatge, primer parlaré breument sobre qui fou el meu besavi:

Joan Jubany i Pera neix el 6 de desembre de 1917 a Mataró, fill de Joan Jubany i Diviu (5 de juny de 1893 - 2 d'agost de 1945) i Teresa Pera i Freixas (26 d'agost de 1893 o 1894 - 13 de febrer de 1962). Neix a can Catalunya, una casa de cos del carrer de la Concepció, la número 12. Des de jove ha de treballar de pagès a la sènia familiar, ubicada al Camí del Mig, just entre can Malgà i ca l'Itxart. Amb el temps comença a festejar amb Elena Itxart i Escorça (Santa Elena d'Agell, 18 de desembre de 1919 - Mataró, 3 de maig de 2021).

A l'edat de vint anys participa com a combatent a la Guerra Civil. Per fer-ho, travessa la frontera amb Andorra per lluitar amb el bàndol franquista, on s'allista al Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat. Després de la guerra torna a Mataró, on el 24 de juny de 1941 es casa amb l'Elena. Amb ella viuen junts al carrer de la Concepció fins l'any 1960, quan es traslladen a viure al carrer de l'Equador núm. 10. Tenen 5 fills: Teresa, Joan, Josep, Rita i Montserrat Jubany Itxart.

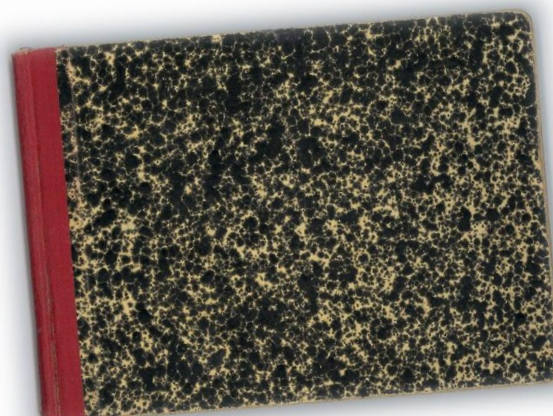
Finalment, Joan Jubany i Pera mor per causes naturals el 14 de juny de 1987 a l'edat de 69 anys. El dia 16 del mateix més és enterrat al nínxol familiar, al Cementiri dels Caputxins.

3.2. Diari de campanya

El diari en qüestió, que empraré com a font principal d'informació en aquest treball, consta de dues llibretes. L'una és el diari original, escrit dia per dia al front, que comença el 30 de setembre de 1937 amb la partença del meu besavi cap a l'Espanya Franquista i acaba el 5 de febrer de 1939 amb la seva tornada a casa. L'altra, més ben conservada, sembla posterior i s'hi narren els mateixos fets d'una forma més fluida, com en una narració. Aquest segon diari sembla un intent de passar a net l'original que va quedar inacabat, ja que només explica el viatge en què el meu besavi fugí del territori republicà i la posterior formació militar amb el Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat. Així mateix, a mode de pròleg, en aquesta segona llibreta menciona breument les seves vivències prèvies a la sortidacap a l'Espanya Franquista. D'ara endavant m'hi referiré com a Llibreta 1 i Llibreta 2:

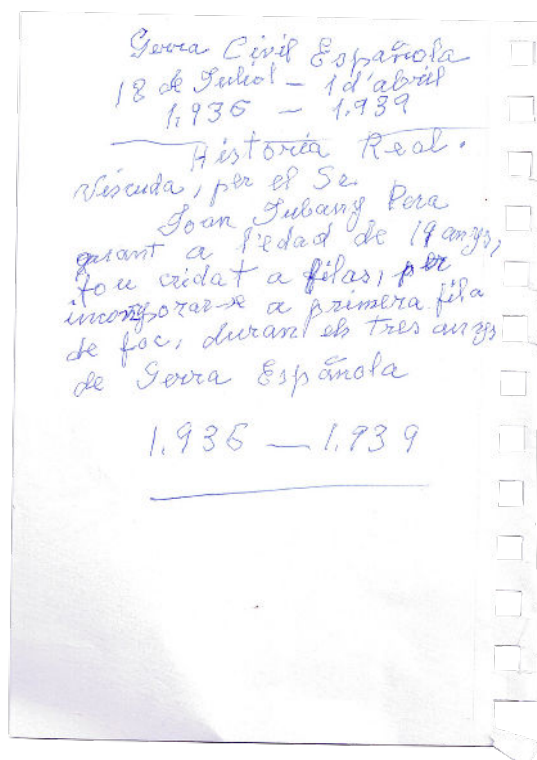
Llibreta 1
(dia per dia)

Llibreta 2
(posterior)

Amb anterioritat a aquesta recerca, el meu pare, Joan Jubany, i la meva tieta-cosina, Gemma Xarles, van fer una reedició l'any 2000 del diari de campanya del meu besavi. Aquesta va ser concebuda com un regal d'aniversari per a la meva besàvia Elena. Inclou les dues llibretes transcrits a ordinador, un recull de cartes i poemes posteriors a la guerra i un mapa del recorregut que va seguir el meu besavi durant el conflicte.

moment em perdia i per si en un futur ho necessito per algun altre motiu. Amb tot això, totes dues llibretes queden digitalitzades i les trobareu als annexos d'aquest treball.²⁹ A aquestes dues llibretes, s'hi ha de sumar també una nota que vaig trobar darrere la portada de la Llibreta 2, i que adjunt-ho a continuació:

A la nota hi diu:

Guerra Civil Española
18 de Juliol - 1 d'abril
1.936 - 1.939

Historia Real.
Viscudà, per el Sr
Joan Jubany Pera
quant a l'edat de 19 anys, fou
cridat a filas, per incorporar-se a
primera fila de foc, durant els tres
anys de Guerra Española

1.936 - 1.939

²⁹ Vegis Annex II: Llibreta 1 (fragment) i Annex III: Llibreta 2

3.3. Documentació del trajecte

A partir de la documentació de què dispo i que es pot consultar a l'annex, durant les pàgines següents explicaré les vivències del meu besavi. He adaptat la narració per fer la seva lectura tant àgil com m'ha estat possible, respectant sempre de manera escrupolosa la informació que s'hi recull. Per altra banda, quan ho he considerat adient he afegit breus comentaris per contextualitzar, o simplement aclarir, els aspectes que, a parer meu, són més rellevants.

3.3.1. Vivències prèvies, motius i causes³⁰

Infància i adolescència

Primerament, el meu besavi explica que des de petit va tenir una educació cristiana, i quan va créixer prou va formar part de *el Patronato* i *el Círculo Católico de Obreros*, i més tard del grup d'avantguardistes *San Jorge*, el qual hagué de deixar per la persecució religiosa. Conta que es reunien cada diumenge i que a part de la labor religiosa que feien, jugaven sovint a esports i anaven a veure funcions de teatre a la Sala Cabanyes.

Aquest patronat a què fa referència probablement és el Patronat de Sant Josep per a obrers, fundat per Mn. Josep de Plandolit i Riera, amb un nombrós grup de joves que amb el temps ingressaria al Círcol Catòlic.³¹ Sobre aquest mossèn no hi ha pràcticament informació publicada, i és rarament mencionat enlloc, però sembla que el meu besavi s'hi refereix quan parla del *Rdo. Doctor de Candolits*, a qui atribueix la protecció de "*el Patronato, que cuando fui mayor tomé parte como los demas jóvenes, asistiendo a todos sus actos*". A causa de la seva pobra biografia no puc confirmar aquesta correlació, tanmateix, tenint en compte el seu vincle amb el patronat de Sant Josep per a obrers i el vincle similar descrit pel meu besavi entre el *Doctor de Candolits* i *el Patronato*, crec que és més que probable que sigui així.

Sobre el Círcol Catòlic d'Obrers, la seva existència està documentada a l'Arxiu de Santa Maria. Tal com ho narra el meu besavi, aquesta entitat estava estretament relacionada amb la Sala Cabanyes i tenia seccions esportives de futbol i bàsquet, com també es reunia a la parròquia de Sant Josep cada diumenge.³²

³⁰ Tot i que la Llibreta 1 comença el dia 30 de setembre de 1937, amb la partença del meu besavi de casa seva cap a Barcelona, a la Llibreta 2 hi ha un compendi d'apartats previs en què es fa menció de com ell i la seva família van viure els fets anteriors succeïts durant la Guerra Civil a Mataró, així com pinzellades de la seva infància i adolescència a la ciutat.

³¹ ARXIU DE SANTA MARIA (2010), "Stadium", *masmm.org*, <http://masmm.org/arxiu/llocs/03423.html>

³² ARXIU DE SANTA MARIA (2010), "Círcol Catòlic d'Obrers", *masmm.org*, <http://masmm.org/arxiu/llocs/00915.html>

19 de juliol de 1936

El 19 de juliol, dia de la insurrecció militar a Mataró, va ser un diumenge. El meu besavi assistia a missa com cada setmana, en aquell moment ja havia sentit què passava a Barcelona per la ràdio i l'ambient a la parròquia era convuls. Quan sortia de missa de l'església de Sant Josep, acompanyat de l'Elena, amb qui llavors festejava, va trobar la Riera tallada, ocupada pels militars, i va quedar sobtat. Explica que no s'esperava que tots els rumors sobre un possible cop d'estat fossin reals, i veure l'exèrcit al carrer va ser una comprovació sorprenent de la realitat que llavors s'estava vivint al país. Més enllà d'això, aquest fet no va interferir en excés en la seva vida quotidiana.³³

Davant la situació va resoldre acompanyar l'Elena a casa i després, com cada diumenge, va reunir-se amb el Círcol Catòlic, on va comentar la situació amb els seus companys. Com que no semblava que s'haguessin de produir grans canvis, va decidir tornar a casa. Un cop allà, quan ja s'havia fet fosc, va sentir crits d'alegria provinents del carrer i va saber que els militars havien girat cua cap a la caserna. Va engegar la ràdio i va conèixer la rendició total del general Goded, notícia que va rebre a desgrat.³⁴

20 de juliol, crema de convents

Aquest dia el relata amb especial duresa, es poden percebre aquí els seus valors catòlics i la seva convicció religiosa. Així mateix, és un gran exemple de com la persecució del catolicisme durant la Guerra Civil va acabar convertint-se en un atac al sentiment religiós de molts creients de tota mena.

De bon matí el lleven per avisar-lo que estan cremant el convent de les Tereses, no tarda a arribar a l'indret dels fets i queda molt trasbalsat per la visió del convent en flames. Sabent que els altres convents de Mataró corren perill, va a advertir-los amb bicicleta, tot i que no serveix de gaire. Després ajuda a amagar els objectes que es poden salvar del convent de les Tereses; se n'emporta alguns a casa seva, on sap que estaran segurs.

³³ Aquesta visió de l'ocupació militar de la ciutat coincideix amb la que Margarida Colomer explica que molts mataronins tingueren aquell dia, en què una gran majoria foren simples espectadors dels esdeveniments, sense implicar-se en la defensa de la República ni donant suport a la insurrecció (COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat p. 53).

³⁴ Aquest relat del sollevament militar a la ciutat coincideix amb la narració de la diada que fa Joan Giménez, que ens parla d'una rendició dels militars prop de les 9 del vespre, acompanyada d'una accidentada processó fins a la caserna (GIMÉNEZ, J (2018), *“El sollevament militar”, Mataró 1936-1945, de la revolució a la repressió*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp 33-42).

Molt afectat per la situació a la ciutat, el meu besavi decideix anar a la sènia a treballar per no haver de pensar en les coses que estan passant. Durant la tarda, allà sent trets i explosions provinents de la ciutat i li sembla que es crema l'església de Sant Josep. Més tard decideix tornar cap a casa i pel camí es troba amb els carrers de Mataró plens de milicians armats, als quals es refereix com a *turbas rojas*. Arribant al carrer de casa seva es troba amb un tiroteig, tanmateix, aconsegueix entrar a casa il·lès. Li expliquen que no havien intentat cremar l'església de Sant Josep, sinó que s'havien disparat diversos trets des de terrats i balcons propers a l'església contra els milicians, i que aquests estaven cercant els culpables.³⁵

Ocultació d'objectes religiosos

En ser una família molt de missa, a casa tenien tota mena d'objectes religiosos, i no només això, també n'havien ajudat a amagar diversos provinents del convent de les Tereses. Així mateix, també havien ajudat a amagar la Verge de la Concepció que hi havia (i encara hi és) a la façana d'on era casa seva, tot i que aquesta marededeu no l'havien amagada ells a casa, sinó que ho havien fet uns altres veïns; això sí, amb la seva ajuda.

La façana del número 12 del carrer de la Concepció

La Verge de la Concepció darrera la vitrina

³⁵ Aquesta versió coincideix amb la que narra Margarida Colomer, que parla sobre els tirotejos que hi hagué el dia 20 tant a Sant Josep com a Santa Maria, així com de la crema del convent de les Tereses i l'assalt a la resta de convents de clausura de la ciutat el 20 de juliol (COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat pp 80-81).

Com era previsible, els milicians no van tardar, en la seva batuda antieclesiàstica, a escorcollar la casa. El primer escorcoll fou el 3 d'agost, però com que la família ja s'ho esperava, no els va sobtar gens. Quan el meu besavi va arribar a casa de treballar aquell dia es va topar amb un grup de milicians a la porta de casa seva, i aquests el van interrogar, molt interessats en la verge del carrer, primer, i en dir-los ell que no la guardaven allà, volien saber si hi havia alguna monja amagada a casa. Primer van vacil·lar veient que el pare de la família no hi era, però finalment van decidir efectuar l'escorcoll acompanyats del meu besavi, que era el fill gran de la casa. No van trobar res que busquessin, més enllà dels objectes religiosos propis de la casa, que no van requisar; tot i això, van instar la família a desfer-se'n, amenaçant de cremar-los ells el pròxim cop que hi anessin. Després d'aquest episodi la família va decidir amagar tots els objectes religiosos que tenien, van enterrar-ne alguns a l'hort i a la quadra del cavall, d'altres van deixar-los en una caseta de l'hort i la resta els van amagar per la casa.

Van estar de sort perquè pocs dies després s'hi van presentar de nou els milicians, aquest cop amb un grup més nombrós i amb les mateixes intencions que l'última vegada. Com que havien amagat tots els objectes pocs dies abans, els milicians marxaren amb les mans buides. Gràcies a accions similars de nombroses famílies arreu del territori republicà, s'ha pogut conservar una gran part del patrimoni religiós que d'altra forma s'hagués perdut irremeiablement durant la Guerra Civil.

Instrucció, quintes i opinions de casa

Eventualment, el meu besavi és cridat a fer la instrucció militar amb l'Exèrcit Popular de la República. No s'ho pren com una bona notícia, ni de bon tros, però com que s'esperava que el cridessin a files, la instrucció és un mal menor. Al seu grup li toca fer la instrucció al camp de futbol de l'Iluro SC, situat a l'actual ronda d'Alfons X el Savi, on avui dia hi ha el Palau d'Esports Josep Mora.³⁶

Com que són un grup bastant problemàtic, finalment els donen l'alta d'instrucció, ja que no paren atenció als caps de la formació. Pocs mesos després, aquest cop sí, el meu besavi és cridat a files, i l'informen que, junt amb un grup de joves de la ciutat, s'haurà de presentar a la Caixa de Reclutes de Barcelona. L'endemà van a la capital amb autobús, i allà els remeten al quarter *Carles Marx*, on se'ls informa que seran destinats a la 164 Brigada Mixta d'Infanteria. A partir d'aleshores —informen el meu besavi— s'haurà de presentar allà diàriament fins que l'enviïn al front. Ho farà durant 8 dies.

³⁶ ARXIU DE SANTA MARIA (2010), "Camp de l'Iluro", *masmm.org*, <http://masmm.org/arxiu/llocs/01748.html>

Davant la situació en què es troba, i veient la imminència que l'enviïn al front, al meu besavi se li presenten dues opcions. Ell té clar que no vol lluitar per la República, creu que el seu deure és lluitar amb el *Movimiento Nacional* —per convicció catòlica, principalment— i per fer-ho només pot canviar de bàndol a través del front o a través de la frontera. A casa seva volen que s'amagui fins que passi tot, però ell s'hi nega. Així doncs, tot i que suposa un esforç econòmic per a la família i no hi ha cap garantia d'èxit, el meu besavi decideix travessar la frontera. La família es posa en contacte amb un conegut de Barcelona, en Josep Maria, que l'amagarà a casa seva mentre contacta amb l'encarregat de preparar les expedicions fins a Andorra.

3.3.2. Mataró - Barcelona i estada al carrer València

El dia 30 de setembre de 1937 el meu besavi surt de casa per últim cop en molt temps, després d'haver-se acomiadat de la família. Baixa al Bar Canaletes, a la Plaça de Santa Anna i allà agafa un autobús fins a Barcelona. A l'autobús es troba amb un vell amic, en Cugat,³⁷ de la seva mateixa quinta i que va cap a Barcelona per partir cap al front amb la brigada. El meu besavi baixa amb ell a la Plaça de Catalunya, tot i que té un altre destí en ment. Es dirigeix al carrer València número 184, on, al quart pis, l'espera en Josep Maria, i on té pensat amagar-se fins que vingui la guia que el durà fins al següent punt de la ruta.

En aquest pis hi està des del 30 de setembre fins al 21 d'octubre, i durant la seva estada relata com és el seu dia a dia com a fugitiu, en què s'ha d'amagar cada cop que reben visites. Menciona que durant aquests dies hi ha diversos bombardejos a Barcelona (bombardejos documentats i que coincideixen amb les dates en què es mencionen al diari).³⁸ A més explica que, tot i no poder veure cap familiar durant el temps que passa a Barcelona, pot escriure'ls cartes, i les adjunta al diari transcrits entre cometes. En aquestes cartes dóna records a diversos membres de la família, amb qui manté correspondència. Parlen sobre diversos temes: de què menja, dels bombardejos, de les notícies que passen a Mataró mentre no hi és i d'altres. L'última de totes les cartes l'escriu el mateix dia 21 d'octubre, a mode de comiat, perquè acaba de rebre la notícia que vindrà a veure'l en Ximenes, un amic seu que s'ocuparà de presentar-li l'encarregat d'organitzar les expedicions fins a la frontera amb Andorra.

³⁷ Al diari el menciona com a *Culgat*, tot i que deu fer referència al cognom català Cugat.

³⁸ GALLEGU, L (2018), *Els bombardejos de Barcelona durant la Guerra Civil: Historiografia i Memorialització*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 16

3.3.3. Barcelona - Navès i estada a Torrecanuda

El dia 21 d'octubre arriba en Ximenes al pis. A mig matí, aquest l'acompanya fins a la Plaça de Catalunya, on, al Cafè Colom, el meu besavi s'entrevista amb el cap de les expedicions, a qui reconeix com a Montasell, de Mataró. En Montasell no ve sol, allà mateix li presenta una noia jove, que menciona com a “muchacha”, sense dir-ne el nom en cap moment. Aquesta —li explica en Montasell— serà la seva guia de moment, així que, encara al Cafè Colom, el meu besavi li paga 1000 pessetes pels seus serveis.

També en aquell Cafè es troba amb dos vells amics, en Joan Manté, de Mataró, i l'Isidre Dangla, d'Argentona, que són allà pel mateix motiu que ell; a partir d'aleshores aquests dos l'acompanyaran durant tot el viatge. Quan veuen que la guia s'aixeca, tots tres la segueixen fins a l'estació —van separats, per no aixecar sospites—, on compren bitllets fins a Manresa. Arriben a Manresa quan ja és fosc, i allà agafen un autobús que els deixa a Olvan (poble veí de Berga), on paren a descansar a casa de la guia, una masia de pagès on els reben amb hospitalitat i els preparen sopar i llits per dormir.

L'endemà es lleven de bon matí i segueixen la guia per la carretera de Berga a Solsona, que comencen a fer a peu i acaben amb un autobús quan els passa pel costat i els recull. Baixen a la Vall d'Ora,³⁹ a mig camí entre Montmajor i Solsona, per continuar a peu a través del bosc fins a Navès. Arribats a Navès —municipi que el meu besavi descriu com a *barriada*, més que poble, a causa de les seves reduïdes dimensions— es dirigeixen a Torrecanuda, nom que rep la masia on residiran els dies següents. La guia se'n va i els deixa en aquest mas acollidor, una espaiosa casa de pagès ubicada als afores del poble. L'existència d'un mas amb aquest mateix nom, situat a Navès, és recollida per Joan Coromines a l'*Onomasticon Cataloniae*, amb una referència a un text —que no he sabut trobar enlloc— anomenat “Agramunt de Torre Canuda”, del 1909.⁴⁰

En aquesta masia s'hostatgen el meu besavi, en Joan Manté i l'Isidre Dangla des del dia 22 d'octubre fins al 15 de novembre, a l'espera de l'expedició que els durà fins a la frontera amb Andorra. A Torrecanuda conviuen amb més persones, 13 de les quals menciona al diari. Sense contar-los a ells tres són:

- Jaume (amo de la casa).
- Maria (dona d'en Jaume).

³⁹ A la Llibreta 1 hi fa referència com a la *Valle de Dora*, tot i que a la Llibreta 2 parla d'*Aigua de Plora*. Entenc que en ambdós casos fa referència a la vall d'Aigua d'Ora.

⁴⁰ COROMINES, J (1997), *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, volum III, p. 248

- Ramon i Isabel (els seus dos fillols).
- Una àvia i un mosso vell, de qui no menciona els noms.
- Jaume i Maria (dos germans que treballen de mossos al mas).
- Mossèn Joan (pare rector de Berga).
- Un altre clergue, germà de la companyia de Jesús, de qui no menciona el nom.

Durant la seva estada al mas, el meu besavi, en Joan Manté i l'Isidre Dangla dormen tots tres al pallar de la casa. Inicialment tenen pensat marxar el dilluns 25 d'octubre, però com que ningú no els diu res, i veient —ja al vespre— que s'ha posat a ploure, es queden un dia més al mas. L'endemà a les 6 de la tarda Mn. Joan els diu que l'expedició sortirà aquella mateixa nit. Recullen els seus efectes personals i preparen menjar, mantes i roba d'abrigar per la travessa. Quan el cel ja és fosc surten acompanyats del mosso Jaume⁴¹ i es dirigeixen al punt d'on ha de partir l'expedició. Per arribar-hi caminen durant prop de tres hores resseguint el torrent d'Aigua d'Ora⁴² i a mig camí s'aturen a casa l'oncle d'en Jaume. Ell els acompanya la resta del camí fins a una masia amb un molí, que —segons explica al diari— feia molt soroll. En arribar se'n duen una decepció, ja que els informen que l'expedició havia sortit la nit anterior i els diuen que ja han fet tard. Sense entendre què està passant, fan el camí de tornada, però com que és tard i plou paren a dormir on viu l'oncle.

El dia 28 tornen a ser a Torrecanuda. Allà els reben de braços oberts i Mn. Joan els ajuda a contactar amb la guia perquè es expliqui què ha passat. Ella ve al mas a la tarda i els explica que no va poder avisar-los el dia 25 perquè dos dies abans havia topat amb la policia duent un grup de joves de Mataró al poble, i els havien detingut a tots menys a ella. Els dies seqüents els passen a la masia, a l'aguait de si s'organitza alguna altra expedició. Mentrestant, Mn. Joan els conta que coneix un guia que prepara expedicions des d'Olot fins a la frontera amb França, i que pot intentar contactar amb ella.⁴³ Ells agraeixen l'ajuda, però atès que Olot els para molt lluny decideixen esperar allà mateix.

⁴¹ Amb la finalitat d'agilitzar la lectura, d'ara endavant em referiré al mosso Jaume pel seu nom, diferenciis aquest de l'homònim patró de la masia.

⁴² Al diari menciona que el camí seguia *el agua que corria, por el torrente "Aguadera"*.

⁴³ Aquesta referència a expedicions procedents d'Olot per creuar la frontera francesa trobo que és digne de mencionar i tenir en compte, més enllà de ser una anècdota, ja que Jordi Rubió, en el seu estudi sobre l'èxode de catalans de 1936 en endavant, parla de com, tot i que existien nombroses rutes a l'Alt Pirineu i a través de les comarques centrals amb destinació a Andorra o a la part de França a l'est d'Andorra, la gran majoria de refugiats provenien de comarques gironines i van creuar la frontera partint d'Olot o els seus voltants i a través dels passos fronterers amb el Roselló (RUBIÓ, J (2015), *"Geografia i quantificació de l'exili"* i *"Els passos fronterers dels pirineus"*, *L'Èxode Català de 1936 a través dels Pirineus*, Maçanet de la Selva, Editorial Gregal, pp 65-71 i pp 114-132).

3.3.4. Travessia pirinenca

Finalment reben la notícia que esperaven: sortirà una expedició cap a la frontera el dia 15. Així que ho saben, aprofiten el dia per aprovisionar-se com havien fet l'últim cop i a les 12 de la nit surten per última vegada de Torrecanuda. Acompanyats d'en Jaume, refan el camí de nou fins a la casa del molí, on es topen amb dos policies mataronins, de guàrdia per la zona. El meu besavi els reconeix a l'instant i afirma que són l'agent Raül i el cap de policia Lluís Obiols.⁴⁴ Segons diu, són els més cèlebres de Mataró, per sort tenen temps d'amagar-se al bosc i evitar que els descobreixin.

Passen tot l'endemà al bosc, fins que a les 5 de la tarda es troben amb l'amo de la masia del molí. L'acompanyen dos joves que —segons els explica— es troben en una situació similar a la seva. Al vespre s'apropen al mas, on sopen amb 6 homes més.⁴⁵ Després arriba en Ramon, el seu nou guia. L'acompanyen 10 homes de Manresa, que se sumen a l'expedició. Paguen la quantitat pactada a en Ramon i es preparen per marxar, però com que fa mal temps decideixen esperar fins a les 12.

Així doncs, la nit del 16 al 17 de novembre s'inicia l'expedició, conformada de 21 joves disposats a creuar els Pirineus i presidida per en Ramon. És una nit ennuvolada —tal com narra el meu besavi— i després de les primeres 3 hores de camí arriben a la Serra de Busa, on veuen sortir el Sol. Un cop passada la serra paren a descansar a mig camí de Sant Llorenç de Morunys i es divideixen en dues masies pròximes a la Busa, on els donen menjar i els deixen dormir al paller.

A les 5 de la tarda del dia 17 es reuneixen amb els que dormen a l'altra casa i continuen l'expedició. Després de passar el riu Cardener per un pont⁴⁶ travessen un bosc en direcció a Sant Llorenç de Morunys, on un home els increpa, preguntant-los què hi fan allà. En Ramon el reconeix ràpidament i els diu que és un boig del poble i que no s'han de preocupar. Després d'aquest incident es reuneixen amb un altre grup de 15 joves acompanyats d'un guia, de qui no menciona el nom. Ara, amb el nou guia al capdavant i en Ramon a la cua, l'expedició continua fins a la carretera que duu a Sant Llorenç, que creuen amb cautela, ja que hi pot haver carrabiners per la zona. Encara caminen fins a la 1 de la matinada i llavors arriben a una masia on poden descansar i menjar una mica. En aquesta masia s'acomiaten

⁴⁴ Al diari el meu besavi el menciona com a *Gefe de Policia Sr. Olviols* a la Llibreta 1, i com a *Dr Luis* a la Llibreta 2.

⁴⁵ Al diari no deixa clar si aquests 6 joves els acompanyen després durant la travessa.

⁴⁶ Actualment en aquest tram del riu Cardener, entre la Serra de Busa i Sant Llorenç de Morunys, hi ha el pantà de la Llosa del Cavall, construït el 1997 (RELLEUS GENT DE MUNTANYA (2017), "El pantà de la Llosa del Cavall - 2021", *relleus.cat*, <https://relleus.cat/panta-de-la-llosa-del-cavall/>).

els dos guies que els han dut fins allà, que tornen per on han vingut. A partir d'aleshores el seu nou guia serà l'amo del mas, que el meu besavi descriu de la següent manera:

“...se llamaba, o le llamaban Barracas, hera un sujeto que por el pelo que llevaba y lo negro que hera, parecia un verdadero bandido o pirata, creo yó, que si en mi vida hubiera encontrado un hombre como aquel, me hubiera asustado...”

Poc després durant la matinada reprenen la travessa. Abans de sortir en *Barracas* reparteix algunes armes entre els joves i els promet que en 24 hores seran a Andorra. Al cap de poc arriben a la Serra del Cadí,⁴⁷ que travessen a correuita ja que està a punt de sortir el Sol, fet que causa que molts caiguin i es fereixin. Així i tot, la creuen a temps, i quan finalment surt el sol, els excursionistes són a un bosc a l'altra banda de la Serra, on paren descansar durant el dia amb la intenció de continuar avançant la pròxima nit.

A les 5 de la tarda del dia 18 reprenen la marxa i a mesura que es fa de nit es posa a ploure cada cop amb més força. Després de caminar durant hores arriben al poble d'Alàs.⁴⁸ Un cop en *Barracas* ha inspeccionat la localitat, travessen el poble per dirigir-se a la Seu d'Urgell. Arribant-hi paren a la riba del riu Segre i el travessen fent una cadena agafats de la mà. El tram que segueix se'ls fa llarg i feixuc, ja que estan tots xops i els costa caminar. En aquest punt un dels joves prova d'abandonar, però en *Barracas*, amenaçant-lo amb la pistola, no li permet. Finalment, a les 9 del matí del dia 19 els informa a tots que ja han arribat a Andorra i se'n torna per on ha vingut.

A continuació, eufòric, el grup continua caminant fins a arribar a Sant Julià de Lòria, primer poble andorrà després de la frontera. Allà els para la policia d'Andorra, que els pren les empremtes i dades personals i els fa una fotografia perquè tinguin un passaport amb el qual entrar a l'Espanya Franquista. El meu besavi, en Manté i en Dangla van a casa d'un forner del poble per eixugar-se la roba, encara xopa, i a continuació es dirigeixen al municipi d'Escaldes-Engorany. Allà s'hostatgen a l'Hotel Tormes aquella nit i la següent. El pròxim dia el meu besavi aprofita per fer una volta pel poble i envia una postal a la família on explica que ha arribat a Andorra sa i estalvi.

Per desgràcia he sigut incapaç de trobar aquesta postal. No sé si no va arribar mai al seu destí, si s'ha extraviat amb el temps o si encara roman guardada a algun altre lloc.

⁴⁷ Mencionada al diari com a *Sierra Alcadí*.

⁴⁸ Mencionat al diari com a pueblo del As.

3.3.5. D'Andorra a Hendaia, França i l'Espanya Franquista

El dia 21 a les 8 del matí arriba un autobús que els duu fins a l'Ospitalet, primer poble francès a l'oest d'Andorra. A la duana els registren i al meu besavi li requisen una navalla i un encenedor, que segons explica era un regal del seu tiet. Un cop arriben al poble s'hi estan un parell d'hores —no deixa clar si esperant un altre autobús o un tren— i llavors decideixen llogar uns cotxes per anar fins a Hendaia. Durant aquesta espera el meu besavi aprofita per escriure una carta a la família i dipositar-la a una bústia (aquesta carta, igual que la postal, no l'he trobada enlloc).⁴⁹

A les 10 paren a un poble francès —del qual no menciona el nom— a sopar i prendre un cafè. Allà tenen una petita disputa amb un grup de francesos, així que decideixen marxar abans no s'involucrin els gendarmes. En última instància arriben a Hendaia, on deixen els cotxes que havien llogat. Per fi, el 21 de novembre de 1937 arriben a l'Espanya Franquista.

Un cop allà, tant el meu besavi com en Joan Manté s'uniran al Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat, on faran la instrucció militar i després lluitaran en diversos fronts.⁵⁰ En aquest terç en Joan Manté perdrà la vida el dia 9 de gener de 1939 durant un combat a Monterrubio, al segon front d'Extremadura.⁵¹ El meu besavi sobreviurà a la guerra i tornarà a casa el 5 de febrer de 1939. Salvador Nonell i Bru, clergue mataroní i excombatent del Terç de Montserrat menciona tant al meu besavi com a en Joan Manté quan Margarida Colomer li pregunta sobre els seus companys d'armes durant la guerra:

*“A Mataró, segons S. Nonell, s'havien organitzat espontàniament divuit nois, que van ingressar al mateix Tercio l'any 1938. Alguns dels que ell recorda són: els dos germans Recoder, Saurí, Jubany, Cugat, Gironès, Joan Manté (que va morir), Torras i alguns més.”*⁵²

⁴⁹ Podria ser que tant la postal com la carta no arribessin mai a mans de la meva família perquè les haguessin interceptat els republicans, o bé que, per evitar problemes, la família les destruís després de llegir-les.

⁵⁰ A l'annex hi trobareu diversos documents i efectes personals del meu besavi relacionats amb la seva estada al terç (figures 2.1 - 2.6).

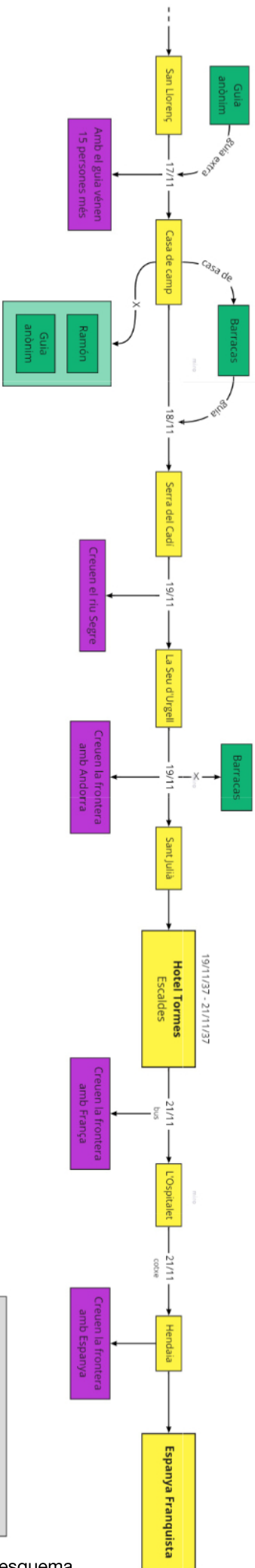
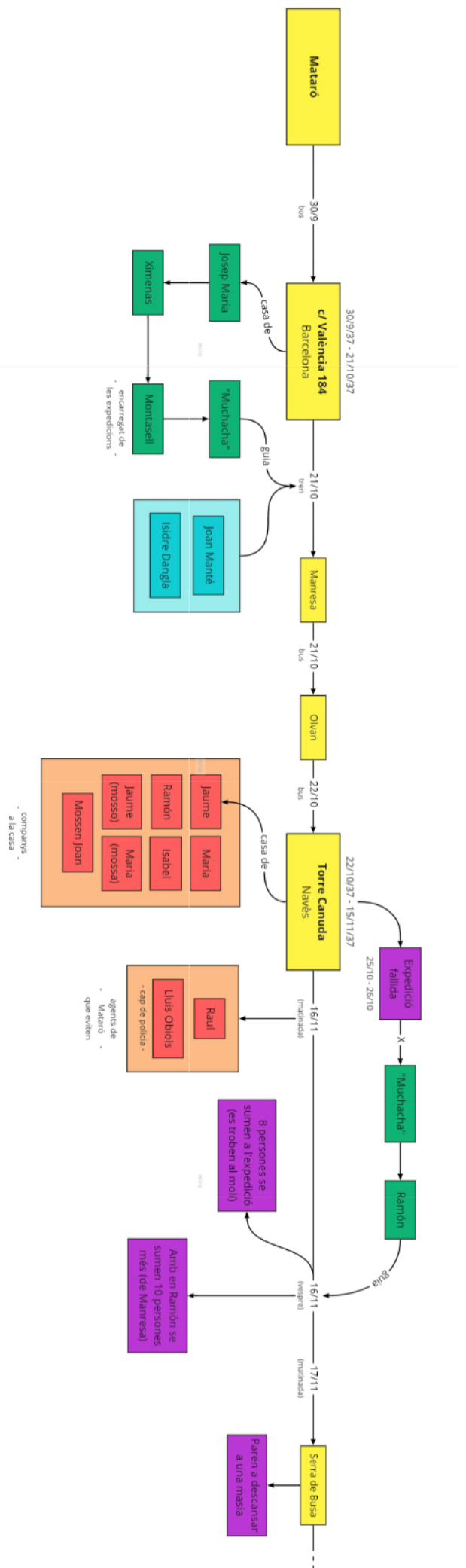
⁵¹ L'ofensiva d'Extremadura del gener de 1939 fou una maniobra de distracció de l'exèrcit de la República que, a debades, pretengué aturar l'ofensiva final de l'exèrcit de Franco sobre Catalunya.

⁵² COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat p. 243

Aquest Cugat, a més, també el menciona el meu besavi al diari quan parla sobre la seva estada a Torres de Barrellén amb el terç. Sobre l'Isidre Dangla, no he trobat cap referència que el relacioni amb el terç, sembla que no s'hi va allistar. Després d'arribar a Hendaia en perdo la pista, no sé si va lluitar a la guerra amb un altre regiment o bé va fugir del país.

3.4. Esquema del viatge

A mode de síntesi he fet un esquema del viatge que dugué a terme el meu besavi l'any 1937, des que surt de Mataró fins que arriba a l'Espanya Franquista. A més del recorregut que seguí, a l'esquema indico les persones que menciona al diari, diferenciant-les segons la seva relació amb l'expedició i les xarxes d'evasió, ja que crec que em pot ser útil en una futura profundització en la recerca. També hi apareixen els esdeveniments més rellevants relacionats amb l'expedició narrats al diari, com són les parades que fan en diverses masies o quan creuen alguna frontera, entre d'altres.

* A la versió impresa d'aquest treball, aquest esquema és un desplegable mida DIN A3.

3.5. Reconstrucció del recorregut⁵³

Després de documentar el viatge únicament a partir del diari i altres fonts bibliogràfiques encara quedaven aspectes de la recerca inconclusos. Faltava ubicar i situar al mapa les masies que s'hi mencionen i traçar la ruta exacta de l'expedició. A parer meu, aquesta documentació exhaustiva del viatge aportarà a la historiografia de l'èxode una altra perspectiva més personal, que ajudi a entendre com visqueren les expedicions aquells que les realitzaren.

Per això, el següent pas de la recerca ha estat refer el recorregut que el meu besavi seguí l'any 1937 a partir de les indicacions descrites al diari. He intentat ubicar en el procés tots els indrets que s'hi mencionen per poder-los situar al mapa i esclarir tant com pugui el recorregut de la travessa. En un futur, i tot i que ja queda fora de l'abast que he decidit donar a aquest treball de recerca —en què he tingut un temps i uns recursos limitats— aquesta reconstrucció del viatge servirà per indagar més a fons en les famílies que van formar part directament o indirecta en les xarxes d'evasió. Aquesta comesa podria ajudar als descendents d'aquestes famílies a conèixer amb més detall la història dels seus avantpassats, en molts casos desconeguda per falta d'informació de primera mà.

3.5.1. Primer tram del viatge

Partint de Mataró fins arribar a Navès, el meu besavi relata amb exactitud el seu recorregut i gairebé tots els indrets que nombra són coneguts. De fet, la gran majoria d'ells continuen conservant-se en condicions sorprenentment similars a les que tenien l'any 1937, quan els va visitar.

Per començar passa per la Plaça de Santa Anna, a Mataró, on, tot i que ja no hi ha el Bar Canaletes, no s'han viscut grans canvis de 1937 ençà. El Bar Canaletes, popularment conegut com *El Dorado*, es trobava a la cantonada de la muralla de Sant Llorenç amb la Riera i l'any 1987 va tancar definitivament (fig. 1.1.1).⁵⁴

De Barcelona menciona dos indrets: la casa on resideix mentre espera l'expedició i l'estació de trens de la Plaça de Catalunya. Aquesta última fa referència a l'estació de Ferrocarrils de la Generalitat, que encara està situada al mateix lloc on era l'any 1937 i que conserva gran part de la seva façana original. Quant a la casa on s'amagà, ubicada al carrer València número 184, encara es conserva l'edifici original, construït a la dècada de 1920 (fig. 1.1.2).

⁵³ En aquest apartat referenciaré recurrentment diverses fotografies que es troben a l'annex d'aquest treball, indicant entre parèntesis de quina figura es tracta en cada cas.

⁵⁴ FONT, A (1987), A reveure Canaletes, Mataró Escrit núm. 18

L'estació de Manresa, construïda l'any 1859, tampoc no ha canviat en excés. Més enllà de modernitzar-se amb el temps, l'edifici original segueix en peu.

Sobre la seva estada a Olvan només menciona que dorm en una masia de pagès al poble. A causa de la poca precisió amb què la descriu no es pot saber de quin mas es tracta, ja que n'hi ha diversos als voltants de la localitat.

Per últim, sobre la carretera de Berga a Solsona, aquesta fou la base sobre la qual es construí l'actual tram de la C-26 que va de d'una ciutat a l'altra. Aquest tram passa pel mateix recorregut que aleshores, i resseguint-lo no vaig tardar a arribar a la Vall d'Ora. Allà hi passa el torrent d'Aigua d'Ora, que la carretera travessa amb un pont (fig. 1.1.3).

3.5.2. Les masies de Navès

Un cop refet el primer tram del recorregut arribo a Navès, on el meu besavi s'amagà durant diverses setmanes, i des d'on va partir l'expedició fins a la frontera amb Andorra. Aquí el meu principal objectiu és ubicar les masies que el meu besavi menciona durant la seva estada al municipi. Aquestes són Torrecanuda i la masia del molí, que es troba a unes 3 hores de camí del primer mas, en un camí adjacent al torrent d'Aigua d'Ora.

Trobar Torrecanuda fou més senzill del que m'esperava, al mateix ajuntament de Navès em van saber indicar com arribar-hi. Aproximadament 2 km més enllà en direcció a Solsona —tal com m'havien indicat— hi ha una sortida que duu a una gran masia, amb un cartell a l'entrada indicant que es tracta de Torrecanuda (fig. 1.2.1). Allà no hi vaig tobar ningú, els propietaris devien ser fora. Tan sols ens van rebre els gossos de la casa.

La masia consta d'un mas principal, de grans proporcions (fig. 1.2.2), dos coberts situats al davant (fig. 1.2.3) i un altre edifici al costat (fig. 1.2.4). A part, davant la masia hi ha un petit terreny de pastura, on hi vaig descobrir un grup de vaques menjant (fig. 1.2.5).

La masia del molí també fou sorprenentment fàcil d'ubicar. Seguint les indicacions del diari, vaig pujar pel camí que resseguia el torrent d'Aigua d'Ora, per on se sentia l'aigua baixant (fig. 1.3.1). Al cap d'aproximadament 6 km hi ha a una masia amb un cartell a l'entrada on hi diu "MOLÍ VELL" (fig. 1.3.2). De nou, no hi vaig trobar a ningú. Aquest cop em van rebre els gats de la masia.

Tot just entrant al mas hi ha la roda d'un antic molí de pedra arrepenjada a una paret (fig. 1.3.3). Si a això hi afegim la seva ubicació (coincident amb la que narra el meu besavi), crec fermament que aquest és el mas des d'on va partir l'expedició fins a Andorra la nit del 16 de novembre de 1937.

3.5.3. Travessa de la Busa

Ubicades les dues primeres masies, vaig continuar el camí que m'havia dut fins a la casa del molí vell per endinsar-me a la Serra de la Busa. El meu besavi narra que travessà la serra durant la matinada del 17 de novembre, malauradament no en dóna gaire detalls així que és difícil saber quin camí va seguir per fer-ho.

Des del mirador de la muntanya vaig poder observar diverses masies ubicades al voltant de la serra (figs. 1.4.1 - 1.4.3). Desgraciadament no tinc forma de saber si alguna d'aquestes és una de les masies on s'aturaren la nit del 17 de novembre de 1937, ja que podrien haver fet camí de diverses formes, aturant-se a qualsevol masia de la zona.

Sobre el riu Cardener, al tram de riu que hi ha entre la Busa i Sant Llorenç de Morunys ara s'hi troba el pantà de la Llosa del Cavall (fig. 1.5). Aquest pantà és posterior al viatge del meu besavi i, abans que fos construït, per allà hi passava un pont que travessava el riu i després s'unia a la carretera que duia fins al poble.

3.5.4. Travessa del Cadí i camí fins a Andorra

En l'últim tram del recorregut passen per Sant Llorenç i no tarden en arribar a una altra masia, on en *Barracas* els espera. Amb ell travessen la Serra del Cadí. Un cop a l'altra banda, passen per Alàs, creuen el Segre i finalment fan cap fins a la frontera.

Sobre la masia d'en *Barracas*, al diari no se'n dóna pràcticament informació, així que m'ha estat del tot impossible trobar-la. Aquesta hauria d'estar entre Sant Llorenç i la Serra del Cadí, una zona massa extensa com per poder-la ubicar.

Quant a la Serra del Cadí, partint de què que van sortir de Sant Llorenç de Morunys i van arribar a Alàs, devien travessar-la per la zona més occidental, rodejant el Cap de la Fresa. Seguidament —explica el meu besavi— s'aturen i descansen a un bosc abans no arriben a Alàs. Aquest bosc del que parla és probablement en algun punt de la Serra de la Bedullera, completament coberta d'una frondosa pineda.

Després de passar per Alàs i travessar el Segre, i fins que no arriben a la frontera, no dóna massa detalls de la ruta que segueixen. Només detalla que s'estan varies hores caminant fins que arriben a Andorra, i després segueixen la vall fins a Sant Julià, que és on vaig decidit acabar el meu viatge.

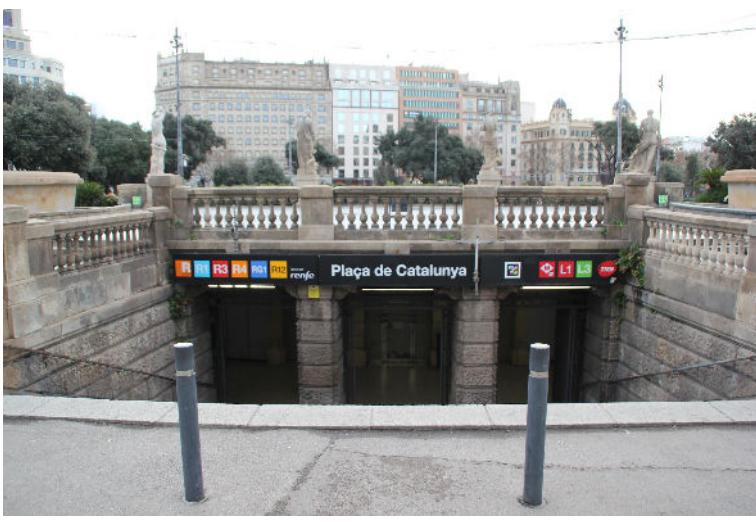
3.6. Taula i mapa del recorregut

He realitzat una taula dels indrets més notables del trajecte, on hi apareix una fotografia del lloc i una breu descripció d'on és i quan hi va estar el meu besavi. A partir d'aquesta taula he traçat un mapa amb el recorregut que seguí el meu besavi, on hi diferencio el recorregut documentat amb precisió del recorregut a través del bosc i la muntanya, que he aproximat tant com m'ha estat possible. També hi indico els mitjans de transport amb què va fer cada tram del recorregut, així com els indrets on va pernoctar, diferenciant aquells que són documentats d'aquells que no he pogut ubicar amb certesa. Per últim, al mapa hi ha referenciades totes les entrades de la taula, que permeten seguir el recorregut d'una forma més visual.

Aquest mapa l'he realitzat partint d'un mapa d'obres públiques i carreteres de Catalunya realitzat l'any 1936 per l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, a lliure disposició a la seva pàgina web per a fer-ne qualsevol ús lícit.⁵⁵

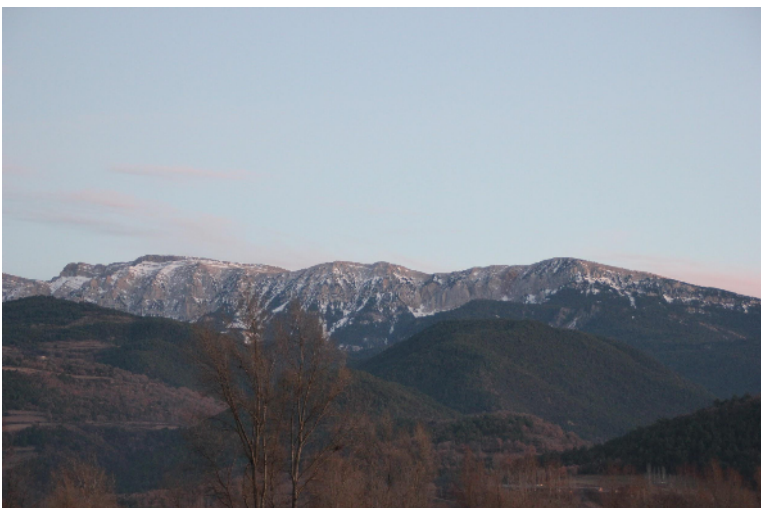
⁵⁵ INSTITUT CARTOGRÀFIC I GEOLÒGIC DE CATALUNYA (1936), *Mapa de Catalunya formulat per la Direcció d'Obres Públiques* [imatge], Generalitat de Catalunya

NUME- RACIÓ	FOTOGRAFIA	INDRET I ESTADA DEL MEU BESAVI
1		Mataró, Plaça Santa Anna 30/09/1937
2		Barcelona, carrer València núm. 184 30/09/1937 - 21/10/1937

3		Estació de trens de Plaça Catalunya 21/10/1937
4		Estació de trens de Manresa 21/10/1937
5		Olvan 21/10/1937 - 22/10/1937

6		Carretera C-26 Berga - Solsona 22/10/1937
7		Vall d'Ora 22/10/1937
8		Torrecanuda 22/10/1937 - 15/11/1937

9		Camí resseguint el torrent d'Aiga d'Ora 26/10/1937 i 16/11/1937
10		Masia del molí vell 26/10/1937 i 16/11/1937
11		Serra de la Busa 17/11/1937

12		Riu Cardener (actual pantà de la Llosa del Cavall) 17/11/1937
13		Carretera de Sant Llorenç de Morunys 17/11/1937
14		Cap de la Fresa (Serra del Cadí), vist des d'Alàs 17/11/1937

15		Pineda de la Serra de la Bedullera 17/11/1937 - 18/11/1937
16		Alàs 18/11/1937
17		Riu Segre, a la vora de la Seu d'Urgell 18/11/1937

18		Pas fronterer a la vall andorrana 19/11/1937
19		Sant Julià de Lòria 19/11/1937

4. CONCLUSIONS

Havent arribat al final de la meua recerca, puc afirmar que he assolit una connexió amb el meu besavi i la seva història que no m'hagués imaginat abans de començar el treball.

També he assolit amb escreix l'objectiu principal que em plantejava en iniciar aquesta recerca, que ha estat documentar les vivències del meu besavi. Pel que fa a establir la relació entre la seva travessa i les xarxes d'evasió presents aleshores al Principat, considero que aquest propòsit també l'he assolit en gran mesura, tot i que no amb el grau de precisió què m'hagués agradat. Per desgràcia he estat incapaç de contactar amb cap descendent dels companys de viatge del meu besavi, com tampoc no vaig trobar els amos de les masies a casa quan hi vaig arribar.

La confecció d'aquest treball, a més, m'ha dut per camins que no m'esperava, i que m'han fet obtenir coneixements en molts altres àmbits que, d'una forma o altra, es relacionen amb la història del meu besavi. Resseguint el seu mateix recorregut avui dia, he descobert que molts indrets arreu de Catalunya, sobretot en l'àmbit rural, continuen conservant-se en condicions molt similars a les que aleshores ell documenta, prop d'un segle més tard. Això m'ha sobtat, ja que m'esperava que el recorregut hauria canviat notòriament i em seria molt més complicat trobar tots els indrets que menciona.

A partir d'amarar-me de les seves vivències i refer el seu pas a través de la muntanya he pogut descobrir tot un episodi de la història recent de Catalunya que desconeixia, com és l'èxode de 1936 a través dels Pirineus. Sumant-hi la documentació del conflicte que he dut a terme per redactar el marc teòric del treball, m'adono que he acabat assolint un grau superior de comprensió de la Guerra Civil Espanyola. Així mateix, he pogut comprovar que aquest fou un conflicte d'una gran complexitat, i que sovint es pretén entendre d'una forma simplificada per fer-la coincidir amb la retòrica pròpia d'aquell qui l'explica. Certament, no es pot perdre de vista que uns quants es van aixecar en armes contra la legalitat republicana, legitimada per les urnes i al servei del poble. Tot i això, en una guerra, i més en una de fratricida com aquesta, cap bàndol és exempt d'actes cruels i d'una ètica qüestionable.

Redescobrir el conflicte a partir de la narració del meu besavi, on es llegeixen les vivències d'un sol home, m'ha fet apropar-m'hi des d'una altra perspectiva a la qual estic acostumat. Trobo que sovint estudiem la història amb una visió demogràfica i estadística i molts cops oblidem que darrere de totes aquestes dades hi ha un vessant humà i social. Hi ha una història diferent darrere cada persona, una vivència farcida d'emocions a flor de pell i drames personals de tota mena.

4.1. Diaris personals dels combatents com a font d'estudi complementària de la Guerra Civil Espanyola

A parer meu, aquest treball és un exemple de com els diaris de campanya escrits pels mateixos combatents participants de la Guerra Civil poden ser una eina de gran valor per poder entendre en detall un ampli ventall d'aspectes del conflicte, que, d'altra banda, quedarien indocumentats. Crec que aquesta font pot complementar tant les fonts tradicionals emprades en la historiografia del conflicte com les fonts populars, sovint de tradició oral, que, com en el cas de les fonts del primer tipus, poden tenir un biaix ideològic concret dependent del seu origen. Amb la lectura de diaris escrits per soldats rasos d'ambdós bàndols es pot entendre la contesa des de tots els punts de vista, inclosos aquells que són contraris als valors o creences d'un mateix.

4.2. Vies obertes d'investigació per continuar la recerca

Per últim, com bé m'havia plantejat en començar el treball, tinc pensat continuar-lo en un futur, arribant a l'estudi complet del diari de campanya del meu besavi. Per aquesta raó m'he permès acotar l'abast del treball en conseqüència i mantenir obertes diverses línies d'investigació, que són:

- Contactar amb els actuals propietaris de les masies ubicades en aquest treball, així com els del pis del carrer València núm. 184, amb la finalitat d'esbrinar si són familiars dels propietaris que acolliren al meu besavi l'any 1937.
- Estendre la recerca a tot l'abast de successos i vivències narrats al diari, inclosos aquells que succeeixen durant la instrucció amb el Terç de Montserrat, al front de batalla i a la rereguarda quan el meu besavi està de permís.

5. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

Llibres:

COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat

GIMÉNEZ, J (2018), *Mataró 1936-1945, de la revolució a la repressió*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat

GONZÁLEZ, E (2011), *Contrarrevolucionarios, radicalización de las derechas en la Segunda República, 1931-1936*, Madrid, Alianza Editorial

HURTADO, V *et. al.* (2010), *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions Dau

MARTÍN, R (2018), *Guerra y revolución en Cataluña 1936-1939*, Barcelona, Editorial Planeta

NONELL, S (1992), *El Laureado Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat*, Barcelona, Hermandad del Tercio de Requetés de Ntra. Sra. de Montserrat

PAGÈS, P (2007), *La Guerra Civil als Països Catalans*, València, Publicacions de la Universitat de València

PEIRÓ, J (1936), *Perill a la reraguarda*, Barcelona, Edicions Llibertat

PRESTON, P (1999), *La guerra civil española*, Londres, Fontana Press

RUBIÓ, J (2015), *L'Èxode Català de 1936 a través dels Pirineus*, Maçanet de la Selva, Editorial Gregal

TARRADELLES, J (2008), *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions Dau

TORRES, E (1993), *La desfeta del Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat

VIÑAS, Á *et. al.* (2012), *En el combate por la historia*, Barcelona, Ediciones Pasado y Presente

Articles i estudis (consultats en línia):

COROMINES, J (1997), *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, volum III, p. 248 [en línia a <https://oncat.iec.cat/documents/III/248.pdf>]

DUCH, M (2008), *La II República espanyola: perspectives interdisciplinàries en el seu 75è aniversari*, Tarragona, Publicacions Universitat Rovira i Virgili, pp 135-136 [en línia a <https://books.google.cat/books?id=yRHDAgAAQBAJ&pg=PA135#v=onepage&q&f=false>]

FONT, A (1987), *A reveure Canaletes*, Mataró Escrit núm. 18 [consultat a l'arxiu de l'institut]

GALLEGO, L (2018), *Els bombardejos de Barcelona durant la Guerra Civil: Historiografia i Memorialització*, Barcelona, Universitat de Barcelona [en línia a <https://revistes.ub.edu/index.php/IHE/article/view/21379/29262>]

RIART, O (2020), *Diarios personales de combatientes como fuente para el estudio de la Guerra Civil española*, les valls d'Àneu, Pasado y Memoria [en línia a https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/101969/1/Pasado-y-Memoria_20_09.pdf]

SANTOS, J (2009), *La constitución de 1931*, Madrid, Lustel editorial, pp 129-130

TOWNSON, N (2000), *La ruptura de un consenso: los escándalos «Straperlo» y «Tayá»*, Madrid, Publicaciones UNED [en línia a <http://www.cepc.gob.es/publicaciones/revistas/revis-taselectronicas?IDR=9&IDN=633&IDA=26608>]

Fonts primàries diverses (consultades en línia):

Constitució política de la Segona República Espanyola, Art.53 del 9 de desembre de 1931 [en línia a https://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf]

Llei relativa a la reforma agrària, Gaceta de Madrid (Boletín Oficial del Estado) núm 265 del 21 de setembre de 1932 [en línia a <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1932/265/A02095-02102.pdf>]

Programa electoral del Front Popular, El Socialista núm 8.034 del 16 de gener de 1936 [en línia a <http://archivo.fpabloiglesias.es/index.php?r=hemeroteca%2FEISocialista&HemerotecaDAO%5Bpublication%5D=&HemerotecaDAO%5Bday%5D=16&HemerotecaDAO%5Bmonth%5D=1&HemerotecaDAO%5Byear%5D=1936&yt0=>]

INSTITUT CARTOGRÀFIC I GEOLÒGIC DE CATALUNYA (1936), *Mapa de Catalunya formulat per la Direcció d'Obres Públiques* [imatge], Barcelona, Generalitat de Catalunya [en línia a <https://cartotecadigital.icgc.cat/digital/collection/catalunya/id/2212>]

Pàgines web:

ARXIU DE SANTA MARIA (2010), “Camp de l’Illuro”, *masmm.org*,
<http://masmm.org/arxiu/llocs/01748.html> [consulta: 31 de desembre de 2021]

ARXIU DE SANTA MARIA (2010), “Círcol Catòlic d'Obrers”, *masmm.org*,
<http://masmm.org/arxiu/llocs/00915.html> [consulta: 31 de desembre de 2021]

ARXIU DE SANTA MARIA (2010), “Stadium”, *masmm.org*,
<http://masmm.org/arxiu/llocs/03423.html> [consulta: 31 de desembre de 2021]

RELLEUS GENT DE MUNTANYA (2017), “El pantà de la Llosa del Cavall - 2021”,
relleus.cat, <https://relleus.cat/panta-de-la-llosa-del-cavall/> [consulta: 3 de gener de 2022]

VIÑAS, Á (2018), “El famoso vuelo del Dragon Rapide: su necesario encuadramiento”,
angelvinas.es, <https://www.angelvinas.es/?p=1391> [consulta: 1 de desembre de 2021]

6. RELACIÓ D'IMATGES

Imatge 1: Macià proclamant la República Catalana, Barcelona, 14 d'abril de 1931

Font: <http://www.elpuntavui.cat/article/704049-el-dia-mes-trist.html>

Imatge 2: Cartell propagandístic del Front Popular, Martí Bas, 1936

Font: <http://cartellistes.blogspot.com/2017/08/>

Imatge 3: Companyia carlina de requetès catalans, Navarra, 1937

Font: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dkKFIFTzVp4J:www2.udg.edu/larecerca/Noticiesiagenda/Reculldenoticies/tabid/11506/p/21382>

Imatge 4: Mapa d'Espanya després del cop d'estat (24 de juliol de 1936)

Font: http://agrega.juntadeandalucia.es/repositorio/09012017/48/es-an_2017010912_90940

Imatge 5: Milicians defensant Barcelona darrera una barricada feta amb el cadàver d'un cavall, Agustí Centelles, 19 de juliol de 1936

Font: <https://www.flickr.com/photos/recuerdosdepondora/8115919279/in/photostream/>

Imatge 6: Obrers treballant a la cooperativa del forn del vidre, Mataró

Font: <https://www.totmataro.cat/ciutat/societat/item/43108-reivindicant-el-vidre-bufat-i-el-cooperativisme>

Imatge 7: Convent de la Providència en ruïnes, Vicenç Arís, juliol de 1936

Font: COLOMER, M (2006), *La guerra civil a Mataró, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Imatge 8: Requetès del Terç de Nostra Senyora de Montserrat davant la bandera del terç

Font: <https://somatempus.me/2019/07/23/el-tercio-de-requetes-de-nuestra-senora-de-montserrat-y-su-papel-en-la-batalla-del-ebro-verano-y-otono-de-1938/>